

בירורים נוספים אודות ספר האשכול מהדורת הרב אויערבך

ידוע בשדה הספר הפולמוס סביב ספר האשכול מהדורת הרב אויערבך, עם הגהות נחל אשכול. לא כאן המקום להאריך בתיאור סדר השתלשלות המאורעות, והרצה לעמוד על כך ימצא מבוקשו במאמרו של הרב שלמה זלמן הבלין בקובץ "ישורון"¹.

גם בקובץ הנוכחי גליון שלפני הקודם², התבשמנו ממאמרו המחכים של הגר"ד דבלצקי שליט"א, אשר כתב: "רבים וטובים עמדו על כך שהלכות רבות שבאשכול לא יצאו מתחת ידו של הר"א אב"ד, אלא נלקטו מספרים שונים על לשונותיהם, ראשונים אף אחרונים". (ועמד על חידושי דינים ופירושים מקוריים שישנם רק בספר הראב"ן, אשר נעתקו ע"י המחבר המאוחר אך תוך ספר האשכול, יעו"ש בהרחבה).

במאמרי זה רצוני לעמוד על כמה בירורים נוספים, ע"פ גוף דברי האשכול והנחל אשכול. בעת לימודי בס"ד במסכת נדה ודיניה, שמתי מפעם לפעם עיוני בספר האשכול הלז בהלכות נדה, וחושבני שיש לעורר כמה דברים העשויים לתרום עוד לבירור הנושא.

דברינו דלהלן יחולקו לפי העניינים הבאים:

פרק א': בירור העתקות וליקוטי בעל האשכול מספר בעלי הנפש להראב"ד (חתנו של בעל האשכול), עם השגות הר"ה. בענין זה כבר עמד (בקצרה ממש) מבקרו הגדול של הרב אויערבך, ר"ש אלבק, בקונטרס 'כופר האשכול'³, ואנו נרחיב בזה בס"ד בכמה בירורים נחוצים.

פרק ב': נציין לכמה מקבילות בין דברי האשכול לקושיות וחידושי האחרונים ז"ל. ידיעה זו, מלבד שיש בה כדי ללמד על אי מקוריותו של ספר האשכול, יש בה גם כדי לדחות השערות בלתי מבוססות שהספר כאילו נערך ע"י מאן דהו בזמן מוקדם מאד (ממועד הדפסתו), עוד במאה הי"ד, וכפי שיובא להלן. ידיעה זו בדבר תערוכת דברי האחרונים באשכול, הולכת ומתרחבת כיום בין הלומדים (וכמו שציין הר"ד דבלצקי בדבריו הנ"ל, ועיין לו שם הערה א' דוגמא מאלפת לזה), אך טרם הרחיבו בענין. בדברינו נוסיף כמה ציונים לזה, ומסתמא במשך הזמן עוד יעמדו על כך רבים וטובים⁴.

פרק ג': בירור רחב בשיטת בעל האשכול בדין כתמים בזה"ז, כפי שהעידו משמו הראשונים ז"ל, ואילו כפי הנמצא באשכול לפנינו, הרי שהדברים מתמיהים מאד מכמה פנים.

פרק ד': הערות נוספות מכמה בלבולים וסתירות בגוף דברי האשכול.

¹ חלק י"ג (שנת תשס"ג) עמ' תש"א ואילך. (ומוכיח שהספר אינו מקורי. וכן דעת הרד"צ הילמן זצ"ל, כמו שראיתי העתק ממכתבו בענין זה. והרי"א זילבר זצ"ל בספרו בירור הלכה, נוקט כן בפשיטות בהרבה מקומות, כגון ח"ו עמ' קס"ב: "אין לסמוך כלל על האשכול ונחל אשכול שהוא דברי ראשון". ובחלק תניא חיו"ד עמ' י"א: "זוהי דרכי בבירור הלכה, שלא לסמוך על האשכול ונחל אשכול").

² חוברת כ"ב אב-אלול תשע"ד (עמ' שני).

³ עמודים 6, 15.

⁴ האמת שכבר ר"ש אלבק הרגיש בזה, וכמו שהעיר (עמ' 2) בזה"ל: "גם הכניס בתוכו זמורות זר, מאמרים שלקט מספרים שונים ומאוחרים, ומהם הנודעים למוזיזים", ע"כ. ואכן בכמה מקומות הצביע הכותב על העתקות האשכול מהב"י בלשון "עשה עצמו כלא ידע את יוסף" (עמ' 8 ד"ה וכן שם, עמ' 12 ד"ה ומי הגיד, עמ' 17 מעט לפני ד"ה אבל), וכן הצביע על העתקות מהדרך תמים והשלטי גבורים (עמ' 14 ד"ה והלכות, עמ' 17 קצת לפני ד"ה אבל), ואף במקום אחד העיר כי "פשוט שלקחו מהעמק שאלה על השאילות" (עמ' 13 ד"ה ומי הגיד [השני]). כאמור, כיום ידיעה זו של השפעות עצם חידושי וסברות האחרונים על גוף דברי האשכול מעמיקה ומתרחבת. ומה שהוסיף ר"ש אלבק כי העתיק גם מספרים הנודעים למוזיזים, כונתו לספר שערי תשובה שהאשכול נמשך אחריו בכמה מקומות, אשר לדעתו יש בו כמה זיופים, וכמו שפירט בדבריו להלן שם (עמ' 8 ד"ה בדף 8, עמ' 9 ד"ה בח"א, עמ' 13 ד"ה ומי הגיד [הראשון]), עמ' 14 ד"ה ומי הגיד).

פרק א'

העתקות בספר האשכול מספר בעה"נ להראב"ד והשגות הרו"ה

תחילה נפתח בבירור ענין אחד מוזר ומפליא, אשר התברר והתאמת אחר ההתבוננות כראוי, כי הנה זה רבים מחידושי ושיטותיו של הראב"ד (בספרו בעלי הנפש), כלולים ובלולים בספר האשכול הלז. נקדים רק ידיעה בסיסית אחת פשוטה, שספר האשכול מיוחס לרבי אברהם בר יצחק האב"ד, המכונה בספרי הראשונים 'הרב אב"ד', ובספרים מאוחרים יותר כינוהו 'הראב"ד השני'.⁵ ואילו ספר בעלי הנפש הינו לחתנו (נושא בתו), רבי אברהם בר דוד (המפורסם בהשגותיו על הרי"ף והרמב"ם ובעל המאור), המכונה בספרים מאוחרים 'הראב"ד השלישי'. והנה, כפי שהזכרנו, מתברר כי רבים מדברי הראב"ד החתן בספרו בעלי הנפש, מופיעים בספר האשכול המיוחס להרב אב"ד החתן. לא זו בלבד, אלא אף השגות הרו"ה על ספר בעה"נ, הוצגו באשכול כדברי החולקים. (ובכלל זה, שאר השגות ועיונים בדברי הראב"ד כמו כן, אשר נכתבו במרוצת הדורות בשאר ספרי רבותינו הראשונים והאחרונים, רבים מהם מופיעים באופן מפליא בספר האשכול שלפנינו, ויוזכר ג"כ להלן).

בראש הדברים נזכיר שכבר נגע בזה בקצרה ר"ש אלבק ב'כופר האשכול',⁶ והביא דוגמא למחלוקת המוזכרת בדברי האשכול (ללא נקיבת שמות), אשר הינה מכוננת למחלוקת הראב"ד והרו"ה, ותמה על כך: "והנה ידוע שהרו"ה כתב תשובותיו על ספר בעלי הנפש אחר פטירתו של הראב"ד, כמבואר בהקדמתו, 'בא לידי ספר בעלי הנפש לרב, והוא על המשכב', ואיך הרשה לו הצדיק⁷ לייחס לרבינו האב ב"ד, שנפטר שנים רבות לפני הראב"ד, שראה את דברי רו"ה..."

והנה בטרם נברר אם צדק בזה ר"ש אלבק, יש להודיע כי מצאתי שכבר הרב אויערבך עצמו במבוא לספר האשכול שלו (אשר נדפס בשנת תרכ"ח, למעלה מארבעים שנה קודם דברי ר"ש אלבק בשנת תרע"א), קדם והביא הראיה הנזכרת ממליצת הרו"ה "בא לידי ספר לרב והוא על המשכב", שהרו"ה כתב השגותיו על בעה"נ לאחר פטירת הראב"ד, ואח"כ הוסיף והביא ג"כ ראיה כי הרב אב"ד נפטר קודם הראב"ד חתנו. וא"כ לפי זה הרי שטענתו של ר"ש אלבק נקבעת ונחלצת דוקא לפי דבריו וחשבונותיו של הרב אויערבך עצמו! שכן היאך יתכן שימצאו סברות הרו"ה בספר האשכול (ובלשונותיו! כמו שיוכח לקמן), בזמן שבעל האשכול נפטר קודם הראב"ד חתנו, ואילו השגות הרו"ה נכתבו אחר פטירת הראב"ד החתן.

ואלו דברי הרב אויערבך. תחילה כתב במבוא שלו:⁸ "והרו"ה האריך ימים אחר פטירת הראב"ד, שבמחברת השגותיו על ספר בעה"נ לראב"ד שר בשירו בתחלת ההשגות, בא לידי ספר בעל הנפש לרב, והוא על המשכב, מורה צדק בתורה שבע"פ ובכתב".

ובהמשך המבוא שם⁹ בדברים יותר מפורשים: "כי איך יעלה על הדעת שנפטר הרו"ה תתקמ"ו, הלא חבר ספר השגות[ן] על בעה"נ לראב"ד אחרי מות הראב"ד, כאשר גיליתי אזנך למעלה אות ה', והראב"ד נפטר תתקנ"ט, א"כ עוד זרחה שמש הרו"ה בשנה ההיא".

ובענין פטירת הר"א אב"ד קודם הראב"ד, כתב קצת למעלה שם בסמוך: "ומדברי הראב"ד בתמים דעים סי' ל"ט ונ"ו ובשטה מקובצת לב"מ, מודעת שהראב"ד עודנו חי אחרי פטירת האב"ד, והצילו אחרי מותו מהשגת הרו"ה".

מעתה אף אם כנים דברי הרב אויערבך כי נודמן לידו כתב יד ישן של ספר זה, מ"מ אגב עיונו, במוצאו סברות (ולשונות!) הרו"ה הפזורות בו, היה לו להבחין מיד כי מיניה וביה מוכח שלא יתכן כלל שספר האשכול לפניו, והכל דוקא לפי קביעותיו וראיותיו שלו עצמו, שהרו"ה כתב דבריו אחר פטירת בעל האשכול. אולם מה גדולה

⁵ מאחר וקדמו 'הראב"ד הראשון' בעל ספר הקבלה, וראה שם הגדולים.

⁶ עמ' 6 ד"ה אולם.

⁷ כוונתו לרב אויערבך, אשר סניגוריו כינוהו הצדיק, בקונטרס 'צדקת הצדיק' (ברלין תר"ע) שכתבו להפך בזכותו.

⁸ ראש עמ' XVI (אות ה').

⁹ עמ' XX ד"ה ועל השערת.

ועצומה היא הפליאה, על כך שבהגהות הנחל אשכול שלו, מציין הרב אויערבך עצמו מפעם לפעם כי השיטה הנזכרת בדברי האשכול היא שיטת הרז"ה, ותיובתא מדידיה אדידיה.

ראה הדברים דלהלן מתוך ספר האשכול¹⁰ (עם ציוני האותיות במוסגר כמופיע בספר, המצינויות לדברי הרב אויערבך בנחל אשכול על אתר), וזה לשונו:

"ויש לספק, לרב דלא בעי אלא או ראשון או שביעי, אי די נמי אי בדקה פעם אחת באמצע השבעה ולא בדקה בראשון ובשביעי, יש מחבורתנו (ה) נוטים להקל שהרי אמרו בהפסקת נדה... ויש מי שהשיב (ז) שאין ראייה מבדיקת נדה לבדיקת זבה...".

ובנחל אשכול שם אות ה' ציין: 'הראב"ד', ובאות ז' ציין: 'רז"ה'... (וכל הענין אכן מופיע בבעה"נ שער הספירה והבדיקה¹¹ ובהשגת הרז"ה שם).

עוד בספר האשכול¹² (עם הציון לנחל אשכול) וזה לשונו:

"ויש מי שאומר (ד) דלריש לקיש נמי לא חיישינן, ומייתי ראייה מהא דתנן אע"פ שאמרו דיה שעתה צריכה להיות בודקת חוץ מן הנדה...".

ובנחל אשכול אות ד: 'הרז"ה'. (וכל הענין אכן מופיע בהשגת הרז"ה על שער תיקון הוסתות¹³).

כללו של דבר, דרכו של הרב אויערבך סתורה ותמוהה דוקא לפי דברי עצמו בסדר הזמנים וקורות העיתים, שבעל האשכול נפטר קודם שנכתבו השגות הרז"ה, ואילו בספר האשכול דיליה מופיעות סברות ושיטות הרז"ה שבהשגות, וכפי שציין אליהם הרב אויערבך כמו ידיו בנחל אשכול.

אלא שלעיקרו של דבר יש לפקפק בהבנתם של הרב אויערבך ור"ש אלבק, שמליצת הרז"ה "בא לידי ספר לרב והוא על המשכב", מורה על כך שכתב את השגותיו על ספר בעה"נ לאחר פטירת הראב"ד¹⁴. שכן לענ"ד אין דברי הרז"ה הללו מכוונים כלפי מחבר הספר, הראב"ד, שמזה נלמד כי כבר נפטר מן העולם, אלא כלפי גוף החיבור עצמו, כשרצונו לומר בא לידי ספר בעה"נ העוסק בעניני המשכב, דהיינו הזיווג. והדברים מכוונים כלפי מה שכתב הראב"ד עצמו בראש הקדמת ספרו: "העיר ה' הנכבד והנורא את רוחי, לדבר על ענין דיבוק האדם באשתו, ולבאר משפטי חיבוריהן ופרדותן לכל תולדותם ומקריהם, כמצות הבורא עליהם", עכ"ל. ובסוף הקדמתו כתב: "גם על האשה אשר נתן עמו לעזרו, שם לו חק ומשפט ושם ניסהו, ויצו עליו להבדל ממנה בעתים ידועים בעת נדתה ובעת לידתה... עוד יש עתים אחרים שהוא חייב לפרוש ממנה ממקרי העתים ועניני הקדושות מדברי סופרים... ולפי שראיתי כי רבו עלילותם... וכי הדברים קרובים לשגות בהם... נתתי את לבי לתור ולדרוש ולחקור את סודם... וחברתי מהם את הספר הזה...". עכ"ל. ואת כל זה נראה שביקש הרז"ה להגדיר בקצרה בחרוזיו: "והנה בא לידי ספר בעלי הנפש לרב, והוא על המשכב, מורה צדק בתורה שבע"פ ובכתב, להסיר כל מעשה נאלח ונתעב"¹⁵.

קיצורו של דבר, אין דברי הרז"ה באמרו "והוא על המשכב" מכוונים לתאר את מצבו של המחבר להודיע שנפטר מן העולם, אלא מכוונים לתאר את תכנו ומהותו של החיבור העוסק בעניני המשכב וקדושת הזיווג.

¹⁰ סי' מ"ד עמ' 108.

¹¹ במהדור' הרב בוקוולד (ב"ב תשנ"ב) סי' ב' הלכה ה'.

¹² סי' ל"ב עמ' 78.

¹³ במהדור' הרב בוקוולד סוף סי' א' השגה י"א.

¹⁴ וכן חזר על הבנה זו עורך 'סיני' (תשרי-אדר תשכ"ב) עמ' רי"א. (וראה גם בהערה להלן בשם ספר 'אוצר הגדולים').

¹⁵ ואמנם העירני ת"ח אחד שליט"א, שכנראה המשך לשון הרז"ה "מורה צדק בתורה" וכו', הוא גרם להבנה הנזכרת שהמדובר על המחבר, לפי שהכינוי "מורה צדק" מורגל על בני אדם יותר מאשר על ספרים, ומ"מ המשך הלשון "להסיר כל מעשה" וכו', מורה שאכן המדובר על עניני הספר, עכ"ד.

ובכלל, לפי דברי רושמי הדורות שבידינו, המפורסם כי קדמה פטירת הרז"ה לפטירת הראב"ד, אם כי ניתן לומר שאין הדברים מוחלטים לגמרי, וכפי שיפורט.

בסוף הספר המפורסם 'שבט יהודה' לר' שלמה בן וירגא, הובאו כמה תוספות מאת ר' יוסף בן המחבר, ובין היתר כתב כי מצא ביד איזה חכם (ר' שם טוב שאנצולו) קונטרס מאורעות מלכי אדום עם קצת דברים שאירעו את אבותינו, וכתב שקיצר וליקט ממנו מה שנראה לו נאות זכרון לבני ישראל. מן המובא בספר שם, מתברר שתקופת המאורעות המפורטת בקונטרס היא משנת ד' אלפים תרמ"ז ועד שנת ה' אלפים, כלומר כשלש מאות וחמישים שנה. (למדנו שאינה מעשה ידי מי שחוזה ושמע את הנעשה בימיו, אלא נלקטה ממקורות שונים שתקופתם נמשכת על פני כמה דורות). בין המאורעות המתוארים בקונטרס, נזכרים מפעם לפעם זמנים פטירתם של גדולי ישראל (כמו למשל פטירת הרמב"ם בשנת ד"א תתקס"ה, דבר הידוע מעוד מקורות מהימנים¹⁶).

והנה כה נמצא בקונטרס הנ"ל בזה"ל: "בשנת קמ"ו¹⁷ נעלה ענן כבוד ר' זרחיה ז"ל". ובהמשך שם: "שנת קנ"ט... נתבקש בשיבה של מעלה המאור הגדול ר' אברהם בר דוד ערב שבת, והכהנים חפרו את קברו".

ע"פ דברים אלו המפורסם בין כותבי התולדות כי הרז"ה נפטר בשנת תתקמ"ו, ולאחריו הראב"ד בשנת תתקנ"ט.

אישור נוסף לכך שהראב"ד נפטר בשנת תתקנ"ט, מוצאים אנו ב'ספר יוחסין'¹⁸: "הרב המובהק הרב ר' אברהם בן דוד ז"ל נפטר בחנוכה בע"ש בפסקי' שנת תתקנ"ט"¹⁹.

ועכ"פ לענין פטירת הרז"ה בשנת תתקמ"ו, מאחר וכל מקורו בדברי הקונטרס הוא המועתק בידי ר' יוסף בן וירגא, הנה הגם שבאמת לא נמצאה סיבה מספקת לפקפק באמינותו של הקונטרס (אדרבה ככל הנראה בשאר פרטים הידועים ממקומות אחרים נמצאו דבריו מכוונים וכו"ל), בכל זאת יש מסתייגים ממנו במידת מה, מאחר וסוף סוף אין ידוע מי כתבו, וכפי שנשמע מדבריו של י"מ תא שמע²⁰: "אכן קביעת השנה 1186 [תתקמ"ו] כשנת פטירת הרז"ה, מקורה היחיד הוא ברשימה הכרונולוגית האנונימית, שנכללה בספר 'שבט יהודה' לר' וירגא, ואפשר שאין זה תאריך פטירתו האמיתי". (ובפרט שכאמור לא נכתבה בידי בן הזמן ההוא דוקא, וכפי שהערנו לעיל שכתבתה מתפרשת על פני כמה דורות).

פקפוק אחר על קביעת שנת תתקמ"ו ע"פ המובא בשבט יהודה, מוצאים אנו בדבריו של ר' יעקב רייפמאן²¹: "מי יתקע לנו כף ומי יבטיחנו כי הוא ר' זרחיה שלנו, מה אות ומופת יתן לנו ע"ז, אין פה לא כינוי הלוי, ולא כינוי בעל המאור, ולא שם אביו, כאשר הוא שם אצל הראב"ד... וכמה ר' זרחיה איכא בשוקא".

ואמנם בכל זאת ניתן לומר כי הקרוב הוא שאכן נתכוין הכותב לר' זרחיה המפורסם בדורו, וכמו שהזכיר שם גם משאר מפורסמים כהרמב"ם והראב"ד ועוד, ומן הסתם אין פקפוקו של ר"י רייפמאן מוכרח.

סיכומו של דבר, כפי האמור המפורסם הוא כי קדמה פטירת הרז"ה (בשנת תתקמ"ו) לפטירת הראב"ד (בשנת תתקנ"ט), ויתכן שדברי אמת הם. כך שבדאי מליצת הרז"ה "והוא על המשכב" תתפרש בהכרח כפי דבריו לעיל, ולא כמי שהבינו מזה כי הרז"ה כתב השגותיו על ספר בעה"נ אחר פטירת הראב"ד²².

¹⁶ כמו הקדמת המאירי לאבות ועוד.

¹⁷ הכונה תתקמ"ו, וכדרכו בכל התאריכים שם לקצר ולהזכיר רק המאה האחרונה.

¹⁸ מהדר' פיליפאווסקי מאמר ה' עמ' 220.

¹⁹ ומכל זה הערה למה שכתב בשה"ג ערך הראב"ד, כי "עלה הראב"ד אל האלקים שנת ד' אלפים תתקנ"ח". וכנראה כתב מן הזכרון ואגב חורפיה לא דק וצ"ל תתקנ"ט. וכבר העיר בכיוצא בזה בהגהת מנחם ציון על אתר, אלא שכנראה גם הוא כתב מן הזכרון, ונתערבו לו דברי היוחסין עם דברי השבט יהודה, וזה לשונו: "ובס"ס שבט יהודה כ' דנפטר ערב חנוכה תתקנ"ט".

²⁰ ספר 'רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו' (ירושלים תשנ"ג) עמ' 15.

²¹ ספר 'תולדות רבנו זרחיה הלוי' (פראג תרי"ג) עמ' 70 הערה 120.

ואמנם הגם שכאמור יתכן בהחלט כי השגות הרז"ה על בעה"נ התחברו בחיי הראב"ד, אעפ"כ מסתבר מאד לומר כי השגות אלו לא הגיעו לידי הראב"ד כלל, ולא ראה אותם, וק"ו שלא הושפע מהם, בשום שלב של עריכת ספרו בעה"נ על כל מהדורותיו! (שלא כדברי ר"י קאפח וי"מ תא שמע, וכפי שיפורט).

ידוע כי ספר בעה"נ מופיע בכתבי יד בכמה מהדורות שונות זו מזו.²³ כמו כן ישנו בכ"י ספר 'סלע המחלקות' להרז"ה, המורכב משני חלקים, האחד השגות הרז"ה על פירוש הראב"ד למסכת קינים, והשני השגות הרז"ה על ספר בעלי הנפש (הנקראות בלשון הרז"ה 'פתחי נדה').

והנה בשנת תשכ"ה הדפיס ר"י קאפח את ספר בעלי הנפש במהדורתו (הוצאת מוה"ק), ובמבוא עמד על השינויים שבין מהדורות הספר, ובעיקר בכתב יד אחד שהשינויים שבו גדולים יותר וניכרים, עליו כתב: "כמעט בעלי הנפש חדש ראיתי לפני, נוסף על כך נוכחתי לדעת כי רבות מהשגות הרז"ה על בעה"נ נעלמות מאליהן ומתורצות כלאחר יד, או שאין להם מקום כל עיקר". בתחילה, כתב, לא ידע טעם נכון לסיבת השינויים. אמנם אח"כ מצא ספר סלע המחלקות הנ"ל בכת"י, אשר לאחר השגות הרז"ה נמצא בו תוספת מאת הרז"ה בזה"ל: "ואחר שנכתב הספר הזה ויצאה העתקתו מלפנינו לרוב הימים, מצאנו חבור החכם בכתב ידו ומוגה בהגהותיו, ראוי לנו ללמד עליהם שלא יתפש[נ]ו אדם בהם", ואח"כ הוסיף את השגותיו הנוספות, אשר נדפסו (לראשונה במהדורת מוה"ק הנ"ל) בשם 'הגהות הרז"ה החדשות'. ע"פ זה סבר הר"י קאפח כי מצא את הפתרון לחידת שינויי המהדורות של ספר בעלי הנפש, וכתב²⁴: "בראותי זאת ידעתי ברור כי כאשר הגיעו השגות הרז"ה לידי הראב"ד, אלצו אותו לבדוק מעתה את ספרו, והם הם גרמו לעריכתו מחדש של כל הספר כפי שהוא מופיע לפנינו, ויש שערים אשר שונו פניהם לגמרי, כגון שער המים אשר רבו בו החידושים החזרות והשינויים עד לבלי הכר, וכל זאת בלי להזכיר את הרז"ה בשמו כלל וכלל".

ואולם בשנת תשנ"ב הדפיס הרב בוקוולד ספר בעלי הנפש במהדורתו, ובמבוא²⁵ כתב כמה דברים קצרים המכוונים לצנן את קביעתו הנלהבת של ר"י קאפח. ואלו דבריו: "מרגיש אני צורך לציין שמועטים מאד הם השינויי מהדורות שיש לתלות שהם באו בעקבות השגות הרז"ה. במקום אחד בלבד מצאתי שינוי מהותי שיש מקום לומר כן, והוא בשער המים, שם כתב רבינו במהדור"ק שאם הוסיף רוב שאובין למקוה שלם דנפסל, והשיגו הרז"ה. ובמהדורה שלאחמ"כ חזר בו רבינו ופקפק בפסק הנ"ל, ובמהדור"ב חזר בו לגמרי ואף דחה ראיתו הקודמת כדחיית הרז"ה. ועל כך הגיב הרז"ה בהגהותיו החדשות, 'מצאנו הכל מתוקן ומוגה כדברינו... ובוזה שמחנו בדבריו'. חוץ מזה לא מצאתי אלא בחמישה מקומות בלבד, ואין השינויים שבהם משמעותיים כל כך". (ובהערות ציין לחמשת המקומות). עוד הוסיף: "ומדברי הרז"ה בהקדמתו להשגות החדשות, אין שום רמז שהשגותיו היו הסיבה להגהותיו החדשות של הראב"ד". (וביאור הקדמת הרז"ה: אחר שכתבתי ספרי 'סלע המחלקות' הכולל השגות על בעה"נ, ונעתק ונתפרסם ברבות הימים, מצאתי את המהדור"ב של בעה"נ בכ"י המחבר מתוקן ומוגה ממנו, ועל כן ראוי לי לחזור על תלמודי ולבדוק היעמדו השגותי הראשונות, שמא ע"י הגהותי ותיקוניו כבר תורצו הדברים מאליהם, וע"י כך יתפשוני המעינים בהשגותי ולא יבינו מה רצוני. ע"כ. אבל כאמור בדברי הרב בוקוולד, אין בזה כל רמז כי השגותיו היו הסיבה להגהות הראב"ד).

ומן האמור, הרי שדברי ר"י קאפח ש"רבות מהשגות הרז"ה על בעה"נ נעלמות מאליהן ומתורצות כלאחר יד או שאין להם מקום כל עיקר", התבררו כמוגזמים מאד, וכפי שיכול כל לומד ומעיין להווכח בעצמו ג"כ, שרוב ככל השגות והערות הרז"ה על הראב"ד (קרוב לחמישים) עומדות במקומן, זולת ענין אחד משמעותי ועוד חמישה בלתי משמעותיים, כמפורט בדברי הרב בוקוולד.

²² ובספר 'אוצר הגדולים – אלופי יעקב' (חיפה תשכ"ז) ח"ג ערך ק"ט עמ' ר"ג, כתב שלא יתכן ששנת תתקמ"ו שבשבת יהודה מכוונת על ר' זרחיה בעל המאור, שהרי הוא נפטר אחר הראב"ד (שנפטר תתקנ"ט) וכמש"כ "והוא על המשכב" וכו'. אולם כאמור זה אינו, וחזר הדין.

²³ ראה במבוא לבעלי הנפש הוצאת מוה"ק - ירושלים תשכ"ה ותשס"ז, ובעיקר במבוא למהדורת הרב בוקוולד בני ברק תשנ"ב.

²⁴ עמ' ד'.

²⁵ עמ' 13.

ויורשה להוסיף, שגם בענין המשמעותי היחיד המוזכר בדברי הרב בוקוולד, והוא בשער המים²⁶, ג"כ לא מוכרח כלל בדברי הרז"ה כי בסיבתו חזר בו הראב"ד והודה לו, אלא רק ישנה הודעה סתמית בדברי הרז"ה כי מסקנת הראב"ד במהדו"ב כאן היא כדבריו, ותו לא, וכפי שיבחין המתבונן. (ובפרט שתירוצו הראב"ד שם במסקנא, דאכתי לאו בהכשר מקוה נינהו עד דנחתי לקרקע המערה וכו', הוא תירוצו ברור ומרווח, ואין שום מניעה מלומר שברוחב דעתו הסיק כן, ולא דוקא מחמת הערת הרז"ה).

ואמנם, זמן קצר לאחר הופעת מהדורת הרב בוקוולד, בשנת תשנ"ג, פירסם י"מ תא שמוע את ספרו 'רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו', ובפרק ו'²⁷ חזר וכתב ג"כ מעין דברי ר"י קאפח הנ"ל, כי אין ספק שגם השגות הרז"ה תרמו לשכלול ספרו של הראב"ד, ויש רגליים להשערה כי רב היה חלקו של הרז"ה בגרימת השינויים. כראיה לדבר, הציג לשון הרז"ה בהקדמת השגותיו החדשות (כמובא אצל ר"י קאפח), בתוספת עוד קטע מתוך גוף ההשגות (הקיצורים במקור): "מצאנו בשער תיקון הוסתות... בהגהתו חזר בו מדבריו הראשונים ותלה אותם באחר ואמר איכא מ"ד... ובזה אין לנו לתפשו כל כך, אבל עדיין אין כל דבריו שוין לדברינו..."²⁸, עכ"ל הרז"ה. ועפ"ז קבע תא שמוע: "הרי לך שלדעת הרז"ה חזר בו הראב"ד מכמה דברים לאחר שעיין בהשגותיו".

ואולם יורשה להעיר כי הדברים תמוהים מאד, והמעייין יפה בדברי הראב"ד והרז"ה במקורם²⁸ יבין ביאור הענין לאשורו. וזה, כי במהדו"ק כתב הראב"ד דהמסופקת אם ראתה בלילה קודם הנץ החמה או ביום לאחר הנץ החמה, נקטינן לחומרא ואסורה כל הלילה וכל היום, עכ"ד. על כך השיגו הרז"ה, דהא אין קביעת וסת מספק אלא בדבר ברור, ולא נמצא בשום מקום בדברי רז"ל להאסר לילה ויום, אלא או יום או לילה, ומשום דוסתות דרבנן הרי שבנידון זה ספק דרבנן להקל, עכ"ד. ומדסתם ואמר ספק דרבנן להקל, בודאי רצונו לומר כי במקרה זה הכל לקולא ואינה חוששת כלל לשום עונה, לא לילה ולא יום, וכפי שבאמת נימק בתחילת דבריו שאין שום קביעת וסת מספק, ועל כן לא שייך לחוש כאן לשום דבר.

והנה במהדו"ב הגיה הראב"ד דברי עצמו ותיקנם, דבמסופקת אם ראתה בלילה קודם הנץ החמה או ביום לאחר הנץ החמה, "איכא מאן דאמר דנקטינן בה לחומרא ואסורה כל הלילה וכל היום, ואיכא מאן דאמר כיון דוסתות דרבנן כ"ש סמוך לוסת, הלכך הוי ספיקא דרבנן ולקולא, ולא חיישינן אלא ליום שהוא ודאי בימי נידתה, ומסתברא כותיה, מיהו להחזיק גונא מיהא איבעי ליה לאיניש למיחש, כי היכי דלא ליתי לידי איסור נדה".

הוי אומר, שאת סברת עצמו שבמהדו"ק (דחוששת לילה ויום) ייחסה במהדו"ב למאן דאמר, והוסיף עוד דאיכא מ"ד דמשום ספק דרבנן לקולא הרי שאינה חוששת לשתי העונות רק לעונת היום דודאי בימי נידתה, ומסתבר כותיה. והנה סברא זו אינה סברת הרז"ה! שכן בעוד הרז"ה אמר דמטעם ספק דרבנן לקולא אינה חוששת כלל לשום עונה, הרי ששיטה זו סוברת דמשום ספק דרבנן לקולא אינה חוששת לשתי עונות (לילה ויום), אך עונת היום מיהא חוששת.

על זאת חזר הרז"ה בהשגותיו החדשות וטען: "בהגהתו חזר מדבריו הראשונים ותלה אותם באחר ואמר איכא מ"ד הכי, ולבסוף הגיה ואיכא מ"ד וכו' (והעתיק הלשון), ובזה אין לנו לתפשו כל כך, אבל עדיין אין כל דבריו שוין לדברינו, והיאך תחוש ליום שהוא ודאי נידתה אם אין עונת הוסת ידועה" וכו'.

כלומר תחילה ציין הרז"ה שאת סברת עצמו שבמהדו"ק תלאה כאן באחר, והוסיף מ"ד דמשום סד"ר לקולא חוששת רק לעונת היום ושכך מסתבר, וא"כ מעתה אין לי תפישה עליו כל כך, מאחר וסוף סוף חזר הראב"ד והודה לעיקרון שי"ל בנידון זה סד"ר לקולא, אלא שעדיין לא השתווה לגמרי לדברי, שכן הוא הסכים עם האומרים לחוש לעונת היום, ואילו לדעתי עדיין קשה על זה שמשום סד"ר לקולא אין לה לחוש כאן כלל, מאחר ואין עונת הוסת ידועה (וכטענתו הראשונה בהשגות שבמהדו"ק).

²⁶ עמ' קכ"ו במהדו' הרב בוקוולד.

²⁷ עמ' 129-130.

²⁸ במהדו' הרב בוקוולד עמ' כ"ו-כ"ח.

ולפי כל זה לא מובן היכן מצא תא שמע בדברי הרז"ה הנזכרים "שלדעת הרז"ה חזר בו הראב"ד מכמה דברים לאחר שעיין בהשגותיו". (ולבי אומר לי שהיתה כאן שגגת הבנה, ע"פ דברי הרז"ה "בהגהתו חזר בו מדבריו הראשונים ותלה אותם באחר", שכאילו מתאונן הרז"ה על כך שהראב"ד חזר בו מכח הגהתו שלו, ובמסקנא כתב כסברת הרז"ה, אלא שלא פירש את שמו של הרז"ה על סברא זו רק כתב בסתם איכא מ"ד. אבל כאמור אין זו כונת הרז"ה כלל²⁹).

כך שלכללם של דברים, בכל דברי הרז"ה (הן בהקדמת השגותיו החדשות והן בהשגות עצמן) אין שום משמעות כי השגותיו היו הסיבה להגהות ותיקוני הראב"ד במהדו"ב. וכבר קבע הרב בוקוולד בדברים מפורטים, שמועטים מאד הם שינויי המהדורות שיש לתלות שבאו בעקבות השגות הרז"ה (והזכיר ענין אחד משמעותי וחמישה בלתי משמעותיים וכנ"ל).

ומעתה מאחר וכך פני הדברים, הרי שמסתבר מאד לטעון שהראב"ד לא ראה השגות הרז"ה על דבריו כלל, (ולא מחמתו שינה אף לא הענין המשמעותי הנ"ל, ק"ו לאחרים). שכן כאמור לעיל רוב ככל השגות הרז"ה במהדו"ק (למעלה מחמישים) עומדות על תילן גם במהדו"ב, ומתוכן יש לא מעט השגות קשות ותמיהות גדולות אשר לא נמצא להן שום פתרון או הבהרה כל שהיא במהדו"ב, וא"כ קשה מאד להעלות על הדעת שהראב"ד ידע מהשגות אלו של בן מחלוקתו שכבר נפוצו בעולם, ואעפ"כ יגזור על עצמו שתקיה תמוהה שלא להוסיף במהדו"ב שום הבהרה לשיטתו, ע"מ להקל ולו במשהו את חומר ההשגות, הלא דבר הוא!

ואביא לכך כמה דוגמאות.

בשער הספירה והבדיקה³⁰, דן הראב"ד בסופרת ז' נקיים שלא בדקה כי אם פעם אחת באמצע הז"נ, והביא ראייה מנדה שאפילו בשני לנידתה בדקה ומצאה טהור הרי היא בחזקת טהורה, ועפ"ז כתב: "הכא בעיא בדיקה והכא בעיא בדיקה, הכא סגי לה בבדיקת האמצעי והכא סגי לה בבדיקת האמצעי". אולם הרז"ה השיגו על אתר בזה"ל: "ואנו תמהים מזה תימה גדול, מה ראייה בדיקת נדה הקלה לבדיקת זבה החמורה, שזו אינה צריכה אלא הפרשת טהרה בין השמשות בלבד, וזו צריכה ז' נקיים". והעיר על כך הרב בוקוולד בהגהות לנפש תדרשנו³¹: "וכן תמה הרשב"א, ולא מצאתי מיישב לתמיהה רבתא זו". וא"כ כאמור קשה מאד שהראב"ד יראה השגה חמורה זו בין כלל השגות הרז"ה, ויתעלם ממנה לחלוטין, ולא יכתוב שום תיקון או ביאור לדעתו.

דוגמא נוספת, בשער תיקון הוסתות³² כתב הראב"ד דבוסת הגוף אינה חוששת אלא לשעת וסתה בלבד, אפילו יש לה יום קבוע לאותם סימנים, אבל לפני הוסת מותרת, יעו"ש בדבריו. ובאמת הדברים קשים מאד, וכפי שהקשה הרז"ה על אתר: "הא קשיא טובא... אלא מפקת ומעטשת וכל שמנו חכמים במשנתנו, שהוא מאורע שיכול לבוא לה בתוך שימושה, היאך תהא מותרת כל אותה עונה שקבעה בה הוסת, מאחר שיש לה יום קבוע לאותן וסתות". וע"ש עוד שדחה ראיית הראב"ד בטענה חזקה. ואמנם הרב בוקוולד בהגהות לנפש תדרשנו שם כתב: "אולי יש ליישב דעת רבנו מתמיהה רבתא הנ"ל, ע"פ דקדוק לשון בהלכות הרמב"ן דמבאר וסת הגוף 'שמרגשת בעצמה קודם שיבוא הדם', וכ"כ הרמב"ם... א"כ לעולם יוכל לפרוש מיד בתחילת הרגשת הגוף לפני שתראה דם". אולם לא מובן מדוע זה הראב"ד עצמו לא מצא לנכון להוסיף ולו כמה מילים בכיוון זה, ע"מ ליישב דברי עצמו מהשגה גדולה זו, ושתיקתו בזה אין לה פשר.

²⁹ ובאותו ענין, כל דברי תא שמע שם (עמ' 130) על תיקוני הראב"ד "בשני שלבים ספרותיים" וכו', אין להם כל ביסוס, והשגת הרז"ה (החדשה) על שער הקדושה, האם לא ניתן לומר בדרך מאד פשוטה כי בפעם הראשונה לא נחית הרז"ה להשגה זו, הגם שדברי הראב"ד היו כתובים לפניו, ורק בפעם השנייה התעורר לזה? גם תוספות הראב"ד שם (במהדורות הבאות) בענין ניקוד ה"א התימה וכו', מי אמר שנכתבו כתשובה על דברי הרז"ה, ושמא להפך, דברי הרז"ה בהשגה שם בענין הניקוד והטעמים וכו' נכתבו להשיב על דברי הראב"ד. כללו של דבר, הנראה כי בפעם הראשונה לא נחית הרז"ה להשיג בשער הפרישה בענין הפסוק "מי יודע רוח בני האדם" וכו', ובפעם השנייה משהגיעו ספרו המוגה של הראב"ד, הרי שגם בענין הנ"ל נכתבו ע"י הראב"ד כמה תוספות ונימוקי ניקוד וכו', ואז התעורר הרז"ה להשיגו על כל הענין שם.

³⁰ במהדו"ב הרב בוקוולד ס"י ב' סעיף ה'.

³¹ אות ט'.

³² במהדו"ב הנ"ל ס"י א' סעיף ו'.

וכן בשער הפרישה³³, כתב הראב"ד דהכלה שלא נבעלה ופירסה נדה אסור להתייחד עמה בלילה, ומשמע דביום מותר. והרז"ה שם תמה שהרי איסור יחוד זה הוא משום דתקיף יצריה³⁴, וא"כ מה לי יום ומה לי לילה, יעו"ש. אולם בהגהות לנפש תדרשנו שם הביא משם הב"ח³⁵, דמלשון הגמרא "הוא ישן בין האנשים" מדויק כהראב"ד, וכתב איזה סברא בזה יעו"ש. ואפשר להוסיף די"ל ג"כ ע"פ מה שאמרו בכמה מקומות³⁶ ישראל קדושים וכו'. והנה מכלל זה הראב"ד עצמו לא פירש מאומה, הגם שבכמה מילים ספורות יכל להפוך הקערה מתמיהה גדולה לדעה מקוימת בראיה וסברא, אבל כאמור הוא לא עשה כן.

וכן על זה הדרך בהרבה נידונים וסוגיות שנחלקו הראב"ד והרז"ה, אם בארוכה ואם בקצרה, ברוב ככל המקומות הראב"ד שתק לגמרי ולא ניסה להבהיר דבריו כלל, אם במקומות שהתמיהה חמורה מאד, ואם במקומות שבקל יכל לבאר דבריו, אך הוא שותק. וא"כ קשה מאד להבין מציאות שכזו, שהוא בעצם ידע מהשגות אלו של הרז"ה אשר הועתקו ונפוצו בעולם, ואעפ"כ יעלים עיניו מהן לגמרי מבלי ליישב דברי עצמו (וזה בהיותו מתעסק בעריכת מהדו"ב מתוקנת לספרו), ואין זו דרכו כלל.

ועל כן אם נחזור לדברי הרב בוקוולד, שרק שינוי אחד משמעותי (בשער המים) יש מקום לתלות שבא בעקבות השגת הרז"ה, הרי שלפי דרכנו מן הנראה שהראב"ד לא ראה השגות הרז"ה כלל, והשינוי ההוא בשער המים י"ל בפשיטות שכן חזר והסיק מדעתו הרחבה, וכמו שכתבנו לעיל שתירוצו שם (במהדו"ב) דאכתי לאו בהכשר מקוה נינהו וכו' הוא תירוץ ברור ומרווח, ולא דוקא מחמת דברי הרז"ה הסיק כן.

מסקנא דמילתא, מעולם לא רמז הרז"ה כי השגותיו היו הסיבה לשינויי המהדורות שבדברי הראב"ד, ומאחר ורוב ככל ההשגות נמצאו עומדות על עומדן גם במהדו"ב באין מענה, הרי שמסתבר מאד שלא הגיעו לידי הראב"ד כלל. ולגבי השינוי היחיד במהדו"ב בשער המים, מסתבר שנעשה כן למסקנת הראב"ד מדנפשיה ובתירוצו מרווח, ולא מחמת דברי זולתו כלל.

נחזור לספר האשכול. והנה, כפי שהזכרנו למעלה הרי שבאורח פלא רבים מדברי הראב"ד והרז"ה מובאים בספר האשכול הלז, וכל הענין הזה תמוה מכמה פנים, וכפי שיובהר בע"ה.

תחילה אציג מה שמצאתי בזה בס"ד, העתקות ברורות (פעמים באותו לשון ממש) של האשכול דנא מהראב"ד והרז"ה³⁷. (ובכלל זה גם עוד הקבלות באשכול לדברי שאר מחברים שדנו בדברי הראב"ד).

1) כתב הראב"ד בספרו בעלי הנפש³⁸ שער הכתמים³⁹: "וּנְרָאָה לִי דַּע"ג דַּהֲיִדְנָא לִיכָא דָם טוֹהַר לֹא בַּתּוֹלָה וְלֹא בִּיּוֹלֶדֶת, נְהִי דִּלְגַּבִּי נִפְשָׁה אַחֲמִירוּ בַּהּ מִסְפִּיקָא, אֲבָל לֹאֲצוּלִי חֲבֵרְתָּהּ מִסְפֵּק כְּתָמִים שֶׁלֹּא יִהְיֶה שְׁתִּיָּהּ מִקּוֹלְקֻלּוֹת, אֲדִינִיָּהּ מוֹקְמִינָן לָהּ, וְחֲבֵרְתָּהּ תּוֹלָה בַּהּ, וְהִיא מִקּוֹלְקֻלַּת וְחֲבֵרְתָּהּ מִתּוֹקֶנֶת".

והנה באשכול⁴⁰: "וַאֲע"ג דְּבִזְמַן הַזֶּה לִיכָא דָם טוֹהַר לֹא בִּיּוֹלֶדֶת וְלֹא בַּתּוֹלָה, נְהִי דִּלְגַּבִּי נִפְשָׁה אַחֲמִירוּ בַּהּ, אֲבָל לֹאֲצוּלִי חֲבֵרְתָּהּ מִסְפֵּק כְּתָמִים שֶׁלֹּא יִהְיֶה שְׁתִּיָּהּ מִקּוֹלְקֻלּוֹת, אֲדִינִיָּהּ מוֹקְמִינָן לָהּ, וְחֲבֵרְתָּהּ תּוֹלָה בַּהּ, וְהִיא מִקּוֹלְקֻלַּת וְחֲבֵרְתָּהּ מִתּוֹקֶנֶת".

³³ במהדו"ה הנ"ל סי' א' סעיף כ"ב.

³⁴ כתובות ד' ע"א.

³⁵ יו"ד קצ"ב ה'.

³⁶ יעוין שבת פ"ו ע"א.

³⁷ חשוב לציין כי לא נעשתה כאן בדיקה יסודית ומקיפה כפי שהיה ראוי, רק בנחיצה אגב אורחא לעורר לב המעיין, ובהלכות נדה שלפני בלבד, ומסתבר שהחוקר ודורש יפה ימצא עוד כהנה.

³⁸ כל הציונים לספר בעלי הנפש הינם ע"פ מהדורות הרב בוקוולד, בני ברק תשנ"ב.

³⁹ סימן ג' הלכה כ"ג.

⁴⁰ סי' מ"ב עמ' 104.

הרי לנו חידושו הפרטי של הראב"ד בלשון 'ונראה לי', מופיע בסתמות אגב שיטפא בספר האשכול, בלשונו של הראב"ד תיבה בתיבה.

(2) יעויין בבעה"נ שער תיקון הוסתות⁴¹, חידושו המפורסם של הראב"ד דאשה קובעת וסת לשעות בלבד: "ומסתברא לן דוקא שלא קבעה וסת לא לימים ולא לשעות, אבל אם קבעה וסת לשעות ולא קבעה לימים אינה חוששת אלא לשעתה בלבד..."⁴², יעו"ש בהרחבה שתי ראיות שהביא הראב"ד לדבריו, ומה שהשיגו הרז"ה שם וכתב לדחות ראיותיו.

והנה באשכול⁴² מובא כל הענין בהרחבה: "ויש מי שאומר שגם אשה קובעת וסת לשעה מיוחדת..."⁴³ ומועתק כל התוכן בדומה ממש לכל דברי הראב"ד בבעה"נ, והראיה השניה שם היא כמעט העתקה מילה במילה, כפי שיראה המעיין.

אבל העיקר בזה הוא מה שהשיג הרז"ה על הראב"ד שם, והנה מוצאים אנו שגם בעל האשכול משיג כן מדנפשיה, אך למרבה הפלא קרוב מאד ללשון הרז"ה.

וזה לשון השגת הרז"ה: "זה תימא הוא, שלא מצינו קביעות שעות בלא ימים בכל דברי רבותינו, ואם כן הרי האשה הזאת אסורה כל ימיה באותה שעה, ואין לנו כיוצא בה בכל התלמוד".

וזה לשון השגת האשכול: "ולא נהירא, דשעות וסת בלא יום קבוע אפילו לר' יוסי לית ליה, דאי הכי אשה זו אסורה כל ימיה באותה שעה עד שתעקר, ולא מצינו כזה בגמרא".

וכמו כן יעויין שם עוד בהשגתו הנוספת של הרז"ה (על ראיתו השניה של הראב"ד) המופיעה ג"כ באשכול, שתייהן בנות תוכן שוה לגמרי. אלא שבספר האשכול נוספו עוד כמה מילים: "והא דקאמר שמא דימית עיריך עלתה בך, לאו דוקא שמא..."⁴⁴ וכו'. מילים אלו מכוונות להדוף תירוץ מסויים על דברי הראב"ד מהשגה זו, והוא תירוץ המופיע בסדרי טהרה⁴⁵, וכמו שהעיר ג"כ בנחל אשכול שם⁴⁶.

נמצנו למדים משתי דוגמאות אלו, כי יש וחידושו הפרטי של הראב"ד, ואף בלשונו ממש, הועתק אל ספר האשכול, מבלי להודיע כי מזולתו הוא (כבדוגמא 1). ולעומת זאת, יש והוא מביא חידוש אחר של הראב"ד בלשון "ויש מי שאומר", וכותב להשיג עליו ולדחות שתי ראיותיו ככל הנראה מדנפשיה, בלשון "ולא נהירא" (בלי להודיע כי השגות זולתו הן), אבל הנה נמצאו שתי ההשגות בדברי הרז"ה, ואף אחת מהנה כמעט בלשון הרז"ה ממש (כבדוגמא 2).

ואולם בחמשת הדוגמאות הבאות, בעל האשכול מורגל להביא סברות ומחלוקות הראב"ד והרז"ה, כשהוא מכנה אותם בלשונות מבני "חבורתנו" ... (ובתוך כך גם עוד סברות וחידושים באשכול המקבילים להמובא ברשב"א, ברא"ש ובב"י).

(3) אשכול⁴⁵: "ואם היא ישנה ובבוקר מצאה דם וסתה, ולא ידעה אם בלילה או ביום ראתה, נחלקו בחבורתנו... והסכמנו כיון דוסתות דרבנן ספקא לקולא, ולא אסרינן אלא עונת היום שהיתה בה ודאי נדה..."⁴⁶ ובנחל אשכול⁴⁶ ציין: "עייין ראב"ד". ואכן הוא בבעה"נ שער תיקון הוסתות⁴⁷ כמעט מילה

⁴¹ סי' א' הלכה י'.

⁴² סי' ל"ו עמ' 87 למטה.

⁴³ סי' קפ"ט אות א'.

⁴⁴ אות ה'.

⁴⁵ סי' ל"ב עמ' 77.

⁴⁶ אות י"ד.

⁴⁷ סי' א' הלכה ד'.

במילה כבאשכול. (והמחלוקת עליה העיד בעל האשכול, מובאת בגוף דברי הראב"ד, איכא מאן דאמר... ואיכא מאן דאמר...⁴⁸).

(4) באשכול⁴⁹, הביא תחילה לשון רב אחא משבחה (בשאלות), וכתב ע"פ דבריו: "מדבריו שמענו דעונה סמוך לוסתה דרבנן, והכי נמי משמע בפרק הבא על יבימתו, שהתירו ליוצא לדרך לשמש בעונה סמוך לוסתה. ויש מחבורתנו שאומרים, דפקידה שאמרו חייב אדם לפקוד אשתו אם יוצא לדרך בעונה, אינה לחשמיש אלא פקידת שלום ונטילת רשות ממנה, ואפילו באשתו נדה מותר. והכי גרסי בגמרא, ועונה שאמרו לא לעונת וסתה אמרו אלא בעונת יציאתו לדרך, כלומר בעונה אחרונה שיוצא לדרך צריך לרצותה עונה שלמה. ומה שגרסו בספרים, אפילו סמוך לעונת וסתה, הגהה היא שהגיהו התלמידים משמו של ר' יצחק בן מרון הלוי ז"ל, ובספרים הישנים ליתא כל עיקר".

והנה כל הענין מובא בבעה"נ תחילת שער תיקון הוסתות, והשיטה הראשונה הסוברת שמדברי הגמרא ביבמות, וכן מדברי רב אחא, מבואר כי התירו ליוצא לדרך לשמש עונה סמוך לוסתה, היא דעת הראב"ד שם, ודעת ה"יש מחבורתנו" החולק היא דעת הרז"ה, ותוכן הדברים באשכול מועתק כמעט מילה במילה מלשון הרז"ה שם. ולגודל חשיבות הענין נציג לשונות הראב"ד והרז"ה.

וזה לשון הראב"ד: "ועוד מדאמרינן ביבמות, חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שיוצא לדרך, ומוקמינן לה אפילו בשעת וסתה, שמע מינה וסתות דרבנן ובמקום מצוה לא גזור וכו', והכין פסק רב אחא" וכו'.

וזה לשון הרז"ה בהשגתו שם: "מה שכתב הרב היוצא לדרך פוקד אשתו ואפילו סמוך לוסתה כדגרסינן ביבמות, וקא פריש בביאה ממש, ליתא. ואין פקידה זו אלא פקידת שלום ונטילת רשות בלבד, ואפילו באשתו נדה. והכי גרסינן לה ביבמות בספרים ישנים מדוקדקים, ועונה שאמרו לא לעונת הוסת אלא לעונת יציאתו לדרך. ומה שהגיהו בספרים, אפילו סמוך לוסתה, אע"ג דאמר רבא חייב אדם לפרוש מאשתו סמוך לוסתה עונה, הגהה היא שהוגהה משמו של הרב ר' יצחק בן מרון לוי ז"ל, וליתא כל עיקר, ולא נמצאת בספר ישן מעולם...".

(5) אשכול⁵⁰: "ויש מחבורתנו שאומרים, ראיות דימי זיבה וכו'... ולא חזי לן האי פירושא דמנא לן לומר רואין האמצעיות כאילו אינן...". סברת "יש מחבורתנו" היא מהראב"ד בבעה"נ שער תיקון הוסתות⁵¹, והקושיא "לא חזי לן האי פירושא" היא קושיית הרשב"א בתורת הבית הארוך⁵².

(6) הראב"ד בבעה"נ שער הספירה והבדיקה⁵⁴, דן בענין בדיקה אחת בלבד באמצע שבעה נקיים: "ואם בדקה באמצע השבעה ולא בדקה לא בתחלתן ולא בסופן, לא שמענו, ומסתברא לקולא, שהרי שנינו בהפסקת הנדה...". והרז"ה משיגו: "ואנו תמהים מזה תימה גדול, מה ראייה בדיקת נדה הקלה לבדיקת זבה החמורה...".

⁴⁸ ואמנם אילו היינו דנים על הקבלה זו בלבד שבין בעה"נ לאשכול, היה מקום לטעון שהראב"ד העתיק מהאשכול. אבל לאחר שהתברר, ויתברר עוד, דנהפוך הוא, א"כ האי דקמן חזי לאצטרופי לזה.

⁴⁹ סי' ל"ג עמ' 79.

⁵⁰ סי' ל"ה עמ' 84.

⁵¹ סי' ב' הלכה ט'.

⁵² ח"ג עמ' קכ"ו, לפי מהדו' מוה"ק.

⁵³ דוגמא זו הובאה לעיל בקצרה (לענין ציוני הנחל אשכול), וכאן נפרט יותר.

⁵⁴ סי' ב' הלכה ה'.

והנה באשכול⁵⁵: "ויש לספק, לרב דלא בעי אלא או ראשון או שביעי, אי די נמי אי בדקה פעם אחת באמצע השבעה ולא בדקה בראשון ובשביעי, יש מחבורתנו נוטים להקל שהרי אמרו בהפסקת נדה... ויש מי שהשיב שאין ראיה מבדיקת נדה לבדיקת זבה..."

זאת אומרת, "יש מחבורתנו נוטים להקל" הוא הראב"ד בבעה"נ, "ויש מי שהשיב שאין ראיה" וכו' הוא הרז"ה בהשגתו שם.

ובהמשך הדברים מכריע בעל האשכול מדיליה: "ולעניות דעתין אף שאין ראיה מן הגמרא להיתרא, מסתבר לן...", אך המשוה דבריו עם המובא בב"י⁵⁶ בשם הרא"ש והרשב"א, ימצא שהכרעת האשכול מורכבת מסברת הרא"ש (לגבי הימים האחרונים שאחר בדיקת האמצע), ומסברת הרשב"א (לגבי הימים הראשונים שקודם בדיקת האמצע).

7) בענין בדיקת שפופרת לרואה מחמת תשמיש, לברר שהוא דם צדדים ולא דם מקור, כתב הראב"ד שער הספירה והבדיקה⁵⁷: "והבדיקה הזאת אין לנו עכשיו, שאין אנו בקיאים בהכנסת המכחול, ואולי יתחלף בו בין ראשו לצדדין", ע"כ. ובהגהת 'שינויי מהדורות'⁵⁸ שם איתא: "מובאת בראשונים תוספת בדברי רבינו (כנראה ממהדורא קמא), ועוד שאפילו בידוע שהוא מן הצדדים, הרי גזרו בנות ישראל בכל רואה טיפת דם כחרדל שיושבת עליה ז' נקיים, בין מן המקור בין מן העליה בין מן הצדדין", ע"כ⁵⁹.

וברא"ש⁶⁰ כתב לדחות דברי הראב"ד: "ומה שכתב שגזרו בבנות ישראל כל רואה טיפת דם כחרדל וכו', לא ידעתי אנה רמוזה גזרה זו בהש"ס, רבי זירא הוא דאמר בנות ישראל החמירו על עצמן שאם רואות טיפת דם כחרדל, בסתם ראיה הוא דקאמר, אבל אם היה ידוע שבא מן הצדדין בזה לא החמירו לטמאות דם המכה..."

ובאשכול⁶¹: "יש מחבורתנו שאומרים עכשיו אין אנו בקיאים בבדיקת שפופרת, ואין סומכין אף בידוע שבא דם מן הצדדים, שהרי החמירו בנות ישראל אפילו רואות דם כחרדל וכו', ואין חילוק מאין בא הדם. ואנן לא חזי לן האי פירושא, שאין בחומרא דר' זירא לאסור דם טהור..."

כלומר סברת ה"יש מחבורתנו" היא סברת הראב"ד, וקושיית "אנן לא חזי לן האי פירושא" היא כקושיית הרא"ש.

כאמור, בכל אלו הדוגמאות בעל האשכול מכנה להראב"ד והרז"ה "מחבורתנו", ופעמים גם לעומת "יש מחבורתנו אומרים" (הראב"ד) הרי שכנגדו "יש מי שהשיב" (הרז"ה) וכו'.

ונסיים בשתי דוגמאות נוספות בהן שוב האשכול מציג סברות הראב"ד, אך הפעם בלשונות "יש שמדקדק" ו"איכא מרביותא", והאשכול גופיה פליג, ואף הפעם טענותיו ומענותיו נמצאו מכוונים עם דברי הרשב"א והרא"ש.

8) אשכול⁶²: "ויש שמדקדק מכאן דכל לבעלה אינה צריכה בדיקה לחורין וסדקין של אותו מקום...", וציין בנחל אשכול⁶³: "הראב"ד, והפוסקים חלקו עליו". והוא אכן בבעה"נ שער הספירה והבדיקה⁶⁴.

⁵⁵ סי' מ"ד עמ' 108.

⁵⁶ יו"ד סי' קצ"ו עמ' קס"ג ד"ה וכתב הרא"ש.

⁵⁷ סי' ג' הלכה ו'.

⁵⁸ במהדר' הרב בוקוולד.

⁵⁹ יעויין למשל בטור סי' קפ"ז לשון הראב"ד במושלם.

⁶⁰ פרק תינוקת סי' ג'.

⁶¹ סי' מ"ח עמ' 116.

⁶² סי' ל"ב עמ' 74.

⁶³ אות ב'.

ותשובת האשכול שם: "ולישנא דגמרא לא משמע הכין... משמע דפשעה ולא בדקה..." היא תשובת הרשב"א בתורת הבית הארוך.⁶⁵

9) אשכול⁶⁶: "והיכא דרגילה לראות ראייה מרובה נמשך איזה ימים... איכא מרבוותא דאמרי צריכה לפרוש כל אותן ימים מבעלה... וכל הזמן בעי עקירה שלש פעמים. ואיכא דאמרי בתר תחילת ראייה אזלינן, שהוא עיקר הוסת... ומייתי סיעתא למילתא מהא דפרק קמא, אע"ג שאמרו דין שעתן צריכו להיות בודקות חוץ מן הנדה... ואי אמרת אם נמשך ראייתה ג' ימים שוב צריכה לחוש לג' ימים, אף אם בתחילת זמן זה לא ראתה, הדרא קושיא לדוכתא נדה נמי תבדוק שמא נמשכה ראייתה כמה ימים...". כל הענין בהרחבה בבעה"נ שער תיקון הוסתות⁶⁷. ומש"כ באשכול דהאיכא דאמרי מייתי סיעתא למילתא מהא דפרק קמא וכו', הם דברי הרא"ש⁶⁸, הובא גם בב"י⁶⁹.

עד כאן מה שמצאתי (לפי שעה) מדברי הראב"ד והרז"ה ודעימייהו בספר האשכול.

ועתה משנבוא להתבונן בדברים, הרי שהם נראים תמוהים מאד. ראשית דבר, עצם הצגת דברי הראב"ד והרז"ה באשכול כ"יש מחבורתנו" ו"יש מי שהשיב" וכד', הוא מעורר פליאה רבה, שכן בכך מתקבל הרושם כאילו באותה העת היו הראב"ד והרז"ה בני חבורה אחת בבית מדרש אחד, ונושאים ונותנים זה עם זה פנים אל פנים, ועל צבאם הזקן שבחבורה, הרב אב"ד, הכותב ומעלה דבריהם עלי ספרו האשכול. אולם לאור מה שביארנו לעיל, הרי שהמחזור ביותר הוא שהראב"ד כלל לא הכיר את השגות הרז"ה על ספרו, ופשיטא שעל חבורה אחת אין מה לדבר. (הגם שכידוע יתכן שבאיזה פרק זמן מסויים אכן למדו בצוותא לפני הר"א אב"ד, מ"מ על חיבור בעה"נ והשגות הרז"ה באותה עת לא שמענו, וגם לא יתכן כאמור).

ואפילו יאמר האומר שלא צדקו דברינו דלעיל, והאמת עם הסוברים שהראב"ד ראה השגות הרז"ה, ומכחם ערך אי אלו תיקונים ושינויים במהדו"ב של ספרו, מ"מ עדיין ניתן לטעון בודאות כי לא נעשו הדברים בצוותא ובחבורה, שהרי כבר הבאנו לשון הרז"ה בהקדמת השגותיו: "בא לידי ספר לרב" וכו', ולשון זה מורה על שינוי מקומותיהם באותה עת, ושקודם לכן לא ידע מהספר, עד עכשיו שבא מקרוב לידו. כך שבדאי הנכון שלא נתלבנו כל אותם ענינים ב'חבורה' אחת, ובודאי שלא לפני הרב אב"ד מחבר האשכול.

ובכלל בר מן כל דין, עוד נראה שלא יתכן כלל שדברי הראב"ד והרז"ה יובאו בספר האשכול, שכן יש לברר ספר בעלי הנפש (והשגות הרז"ה ממילא) נכתבו לאחר פטירת בעל האשכול⁷⁰, וכפי שיובהר בס"ד.

ידועים דברי הראב"ד בבעה"נ ריש שער הכתמים: "והרי אני נזקק תחלה לאותן שאומרים שאין הכתמים נוהגים בזה"ז, וראיתם כי הכתמים מדרבנן הם וכו' (והביא דבריהם בהרחבה קצת), וזה טעם המתירים, והבל הוא בידם, שהרי אמרו בברייתא" וכו' וכו' (ומרחיב בכמה ראיות תלמודיות נגד שיטה זו), יעו"ש הענין.

⁶⁴ סי' ג' הלכה א'.

⁶⁵ ח"ג עמ' שכ"ג במהדו"ב מוה"ק.

⁶⁶ סי' ל"ב עמ' 77.

⁶⁷ סי' א' הלכה כ'.

⁶⁸ סוף פרק ט' סוף סי' ג'.

⁶⁹ סי' קפ"ד לסעיף ו'.

⁷⁰ ואמנם כבר הבאנו לעיל מי שחשבו להוכיח ממליצת הרז"ה "והוא על המשכב" שהשגות הרז"ה נתחברו אחר פטירת בעל האשכול, אך כבר דחינו זאת לעיל. אולם כאן נביא בס"ד נימוק חדש לענין ספר בעלי הנפש עצמו, שנתחבר לאחר פטירת בעל האשכול, וא"כ השגות הרז"ה מק"ו.

והנה הראב"ד לא גילה בדבריו מי הם המתירים עליהם כתב להשיג ולדחות דבריהם, ברם הרמב"ן בחידושו לגדה⁷¹ גילה זאת בזה"ל: "ושוב ראינו בכתמים שכתב הרב אב"ד ז"ל, עיינתי בכל מילי דרבואתא, ולא אשכחתי בהון דינא דכתמים אי נהיגי האידנא או לא, ואע"ג דאשכחן דמטמא את בועלה בפרק קמא דנדה, דילמא לטהרות היא. וזה אינו נכון, וכבר השיב הרב חתנו ז"ל מדאמרין בכתמים" וכו', עכ"ל. (ומזכיר תוכן דברי הראב"ד בדחיית שיטה הנ"ל).

וכן נזכר ענין זה בקצרה בחידושי הר"ן לגדה⁷², ובספר חידושי [ופסקין] הרשב"ץ⁷³, ושניהם כתבו דכבר דחה הראב"ד דברי חותנו הר"א אב"ד בזה, יעו"ש.

ומעתה הרי שהיותר מתיישב על הלב הוא, שסדר הדברים היה באופן שספר האשכול נכתב תחילה, ובו כתב הר"א אב"ד את שיטתו וראייתו שדין כתמים אינו נוהג האידנא, ועל כל זה כתב הראב"ד להשיב ולדחות ע"פ דרכו כי "הבל הוא בידם", והביא ראיות כנגד וכו'. אך לומר ההפך, שקודם נכתב ספר בעה"נ, ושם הביא את שיטת חותנו וראייתו (נניח מתוך ידיעה בע"פ), והאריך לדחותו ולהשיב עליו, ואח"כ התחבר ספר האשכול ע"י החותן, זה נראה בלתי אפשרי, דא"כ תימה הוא שלאחר מכן כשנפנה הר"א אב"ד החותן לערוך ספרו (ומילאהו לרוב בחידושי הראב"ד חתנו בספרו בעה"נ), לא ראה לנכון להשיב מנה אחת אפיים ולדחות ע"פ דרכו את כל הראיות שהביא חתנו בספרו נגדו. והרי אנו מבינים מדברי הרמב"ן ששיטת הר"א אב"ד נחקקה עלי ספרו (וכלשון הרמב"ן "שוב ראינו בכתמים שכתב הרב אב"ד ז"ל"), ואם ספר בעה"נ כבר קדם, הרי אומר שהגם שידע החותן מכל דברי חתנו נגדו וראיותיו, עם כל זה לא התפעל מכך, וא"כ בודאי היה לו להשיב ולנמק בספרו שלו מדוע עדיין איתן בדעתו, הפך דברי חתנו וראיותיו נגדו המפורסמים בספרו בעה"נ, אך להתעלם מכל הראיות כנגדו ולהחזיק בשלו נראה תמוה ביותר. (והרי הרמב"ן שהזכיר את הראיות של הראב"ד נגד חותנו, לא הזכיר ומיהו כתב החותן להשיב כך וכך וכו', ולא המשיך כלל לדון בכיוון זה, כך שהנראה מתוך דברי הרמב"ן שלא היה בזה בכתובים אלא שיטת הר"א אב"ד בספרו, וכנגדה דחיית הראב"ד בספרו עם ראיות ההפך, ותו לא).

ובכלל, עצם הדבר שהראב"ד ידחה את שיטת חמיו בחייו לעין כל בסגנון "והבל הוא בידם", נראה קשה מאד ולא מתקבל על הדעת, הגם שידוע סגנונו התקיף, וגם ודאי עברו ביניהם ויכוחי הלכה כדרכה של תורה⁷⁴, מ"מ רחוק מהשכל שיפרסם סגנון בוטה כזה בספרו בחייו חמיו, ובשעה שכחו של חמיו עוד במתניו (שהרי "עתיד" להגות בעיון בספר בעה"נ של חתנו, ולקחת ממנו מלא חפניים סברות וחידושים ולכללם בספרו האשכול).

כך שלפי כל זה, הגם שאין באמתחתנו ראיה ברורה שספר בעה"נ התחבר לאחר ספר האשכול, מ"מ טיעונים ברורים מיוסדים על אדני השכל הישר יש, וכמדומה שהם חזקים דיים⁷⁵. ומכאן שלא יתכנו העתקות בספר האשכול מספר בעה"נ.

⁷¹ דף י"ט ע"ב סוף ד"ה לשמואל דאמר.

⁷² דף נ"ח ע"ב ד"ה לדברי אין קץ.

⁷³ עמ' כ"ז (מהדורת ירושלים תשכ"ז).

⁷⁴ וכמו שלמשל כתב הראב"ד בתשובת 'תמים דעים' (סי' נ"ו): "הרבה נשאתי ונתתי עם הרב חמי ז"ל על זה, ונתעצמתי עמו, שהוא היה מחייב אותו מטעם המשנה... ואני השבתי לו הרבה, וטובא אמרי ליה ולא יכלי ליה, עד דאמרי ליה שאין לנו לילך אחר טענו' אלא להוציא דין אמת לאמיתו". ובספר 'דברי הריב"ב' (מהדו' ניו יורק תשס"ח עמ' 15) כתב הראב"ד על חמיו: "ואני איני ערב בדבר זה להיות משהו עמו בכל פירושו".

⁷⁵ ואולם ידוע לי מה שהאריך הרב בוקוולד שליט"א במבוא לספר בעה"נ מהדורתו (ב"ב תשנ"ב), להוכיח שספר בעה"נ נערך בידי הראב"ד בכמה מהדורות (אולי חמש) השונות זו מזו בתיקונים והוספות וגרעונות וכד', כמופיע בכתבי היד של ספר זה. אולם לא יעלה ולא יוריד מאומה לעניינו, שכן לענין ויכוח הראב"ד עם חותנו בדיון כתמים בזה"ז, הרי שלא נמצא בזה שום שינוי כלל בין כל חמשת המהדורות, ולא צויין לזה מאומה לא בהגהות 'שינויי מהדורות' שהציג הרב בוקוולד על אתר, ולא ב'שינויי נוסחאות' והשלמת שינויי מהדורות' שהציג בסוף הספר, כך שהדבר מבואר שמחלוקת זו של הראב"ד עם חותנו היתה מבוארת בספרו בכל המהדורות ובאותו סגנון באין שינוי, וא"כ הרי שדברינו מקויימים לברר ע"פ זה שלא יתכן שספר בעה"נ יתפרסם לרבים בחיי בעל האשכול. מה גם שהרב בוקוולד עצמו מציין שם כמה פעמים כי לפני הרמב"ן היתה המהדורה ראשונה (מבין החמש) של ספר בעה"נ, והוא הרי העיד במפורש שהראב"ד השיב לדחות דברי חתנו וכו'. כך שהנני חוזר ואומר כי נראה בלתי אפשרי שספר בעה"נ (כבר במהדורתו הראשונה) התחבר והתפרסם בחיי בעל האשכול. ומכל זה תשובה למה שכתב הרב בוקוולד ב'ליקוט פירושי הראב"ד' שסיפח לספר (עמ' רי"ג), שנראה כי ספר בעלי הנפש היה אחד מחיבוריו הראשונים של הראב"ד, וכדמשמע מדברי חמיו

כללם של דברים, פרשה סתומה ומוזרה היא מציאות העתקותיו של בעל האשכול מספר בעה"נ להראב"ד והשגות הרז"ה. ובפשטות כל זה מורה על חיבור שאינו מקורי מזמן הראשונים, רק מעשה לא מוצלח ממאן דהו מאוחר, אשר ניסה לשוות לספר מראה קדום מהתקופה ההיא, אך כאמור דא עקא, והיה זה בעכריו.

יש לציין שלקמן (פרק ג') נחזור בע"ה לבירור שיטת האשכול בדין כתמים בזה"ז, לפי שיש בכל זה עוד כמה הערות גדולות.

פרק ב'

הקבלות בספר האשכול לקושיות וחידושי האחרונים

עוד נוסיף ציונים אחדים לענינים נוספים מספר האשכול, המקבילים לשאר סברות וחידושי האחרונים, כפי שהבחנתי בס"ד אגב אורחא. (וזה בנוסף להמוזכר לעיל הקבלה לדברי הסד"ט וכנראה גם הב"י).

(1) באשכול⁷⁶ כתב לענין עונת אביאסף, דזכר לדבר איכא דגבי ראתה ועודה בבית אביה וכו'. וכ"כ הב"ח⁷⁷.

(2) באשכול⁷⁸ הקשה על מי שאומר שיש דיש גם וסת הדילוג למפרע בימי החודש, כגון ראתה ט"ו ניסן י"ד אייר י"ג סיון, דאם תקצר ראיותיה לפי קביעות זו, תראה בכל יום, וכי שופעת כנהרא. ומעין זה הקשה גם הפלתי⁷⁹.

(3) באשכול⁸⁰ כתב, דיש מן החכמים שאמרו כיון שהגאונים לא הזכירו דין פולטת, אלמא דסבירא להו דאין סותרת אלא לטהרות. ולא נראים דבריהם... ומה שהגאונים לא הזכירו אין זה סמך להתיר לבעלה, שרוב דיני וסתות והפרישה והבדיקה וכתמים לא אשכחן להון, ובדין זה לרוב לא נפקא לן מידי, דדרך נשים למשוך וסתן ג' וד' ימים, וכבר עברו ו' עונות וכו', ע"כ. והנה קרוב מאד לכל זה איתא בב"י⁸¹, דהרשב"א נטה לומר דדין פולטת לא נאמר אלא לטהרות בלבד, וכתב שכן נראית סברת רבותינו הגאונים שלא חששו להזכיר ענין זה, וגם הרי"ף לא כתבו בהלכות. אך כתב הב"י לדחות, דלי נראה דממה שהשמיטו הגאונים והרי"ף דבר זה אין ראיה, שהרי כמה דינים השמיט הרי"ף מדיני נדה אע"פ שודאי הלכתא נינהו, אלא לפי שאינם מצויים כל כך השמיטם, והא נמי לא שכיחא כולי האי, שרוב הנשים נמשכים ימי ראייתן ה' או ו' ימים וכו'.

הראב"ד אב"ד בעל ספר האשכול, בשיר שכתב לכבוד חתנו הראב"ד לרגל פירושו למסכת קינים (נדפס במשניות בסוף פירוש הראב"ד למסכת קינים), וזה לשון הרב אב"ד בשירו: "וזכני היות חותן לרבך... אשר חוקר ומבין בספרים, והוא גדול לבעלי מחקרים, ודורש טוב במשניות סדורות, כמו קינין ופתחי האסורות, והוא יורד בעמקי התהומות, ודולה את חלי כתם וראמות...", ע"כ. וא"כ הרי שבדברו על חיבורי הראב"ד, מסתמא הביטוי 'ופתחי האסורות' רומז לספר בעלי הנפש. עכת"ד הרב בוקוולד. אולם כאמור לענ"ד הדבר קשה להאמר שספר בעה"נ נתחבר (ונתפרסם) בחיי החותן הרב אב"ד, וככל המנומק למעלה, ועל כן היותר נראה שהביטוי הנ"ל אינו יותר ממליצה בעלמא ע"פ לשון המשנה 'קינין ופתחי נדה', ומזה עשה 'קינין ופתחי האסורות', כשחיבת 'קינין' נצרכת לו לענין החיבור שלפניו, דהיינו פירוש הראב"ד למסכת קינים, והביטוי 'ופתחי האסורות' הוצרך לו ע"מ להתאים החרוז למילה 'סדורות' שקדמה. (או שמא ידע כי הראב"ד מתעסק בענינים אלו ומחבר ספר בזה, אך כאמור נראה שטרם היה נחלת הכלל ולא התפרסם בחיי החותן).

⁷⁶ סי' ל"ב עמ' 78.

⁷⁷ סי' קפ"ד עמ' ט' ד"ה כתב בהגה"מ.

⁷⁸ סי' ל"ו עמ' 88.

⁷⁹ סי' קפ"ט אות ו'.

⁸⁰ סי' מ"ו עמ' 110.

⁸¹ סי' קצ"ו עמ' קס"ט.

(4) באשכול⁸² הקשה סתירה בברייתא דנדה ס"ו ע"א, דמרישא משמע שתולה בסתם מכה אף שאינה יודעת אם מוציאה דם, ואילו בסיפא מבואר דצריכה לדעת שהמכה מוציאה דם. וכתב ליישב, דרישא איירי לענין רואה מחמת תשמיש, ועל כן הקלו בה רבנן שלא לאסרה על בעלה לעולם, ואילו בסיפא איירי בראיה סתם, דבזו לא הקילו לתלות במכה אלא א"כ יודעת בודאי שמוציאה דם, עכ"ד. והנה ככל אלו הדברים ממש, כתב ג"כ זקנו של החכם צבי בספרו שו"ת שער אפרים⁸³.

כבר צויין לעיל בפתיחת המאמר, כי ידיעה זו בענין תערוכת דברי האחרונים באשכול, הולכת ומתפשטת בין הלומדים, וכפי הנשמע ג"כ מכמה חכמי לב נבוני דבר, ובודאי עם הזמן יתרבו הידיעות בזה, ומסתמא עוד עתידים להחשף מקורות רבים בספרי האחרונים לדברי האשכול הלז.

ויש להעיר, שמלבד שיש בידיעה זו בכדי ללמד על אי מקוריותו של הספר, עוד יש בה כדי לדחות קביעה מוזרה בענין חיבורו, וכפי שיצאה מתחת ידו של י"מ תא שמע בספרו 'רבי זרחיה הלוי בעל המאור ובני חוגו'⁸⁴: "...מהדורתו של הרב אויערבך גדולה בכמותה פי כמה, אך חומרה הנוסף אינו מקורי רובו ככולו, עם זאת נראה ודאי כמעט כי אין המדובר בזיופים מפרי עטו של הרב אויערבך... אלא בכ"י שאכן עמד בפני המהדיר, ושזוייף כבר במאה הי"ד". ובהערה שם קבע: "...לדעתי עשה זאת משה די ליאון, וכך שמעתי גם מפי חברי פרו' י. זוסמן".

שירבוב שמו של ר"מ די ליאון לפרשה זו הוא דבר זר ותמוה ביותר, לא מבעיא לדעת רוב ככל שלומי אמוני ישראל שמעולם לא יוחס לרמד"ל מעשה זיוף כל שהוא, אלא אפילו לשיטת הסבורים שרמד"ל התעסק בכגון אלו (שעליהם נימנים תא שמע ודומיו), בכל זאת לא מתקבל על הדעת לקבוע סתם כך ובשרירותיות שכזו כי הוא האחראי לחיבור האשכול מבלי כל ביסוס, ובודאי שאין לדברים שום תוקף מצד עצמם, ק"ו עם התרחבות הידיעה בענין שיקוע דברי אחרונים באשכול, דבר המוכיח כי נתחבר הרחק כמטחוי קשת מזמנו של רמד"ל, ודי בזה.

פרק ג'

בירור רחב בשיטת בעל האשכול בדיון כתמים בזה"ז

לעיל (פרק א') הזכרנו מחלוקת הראב"ד בבעה"נ עם חותנו בעל האשכול, בענין כתמים בזה"ז, ולמדנו מזה כי קשה מאד לומר שבעה"נ נתחבר קודם האשכול. עתה נחזור לגופו של ענין בשיטת בעל האשכול בכתמים בזה"ז.

כתב הראב"ד בספר בעלי הנפש, תחילת שער הכתמים:

"והרי אני נזקק תחלה לאותן שאומרים שאין הכתמים נוהגים בזמן הזה, וראיתם כי הכתמים מדרבנן הם כמו שאמרו במשנה וכו', וכן מעת לעת שבנדה דרבנן, וכשם שאין מעת לעת אלא לטהרות, כך אין הכתמים אלא לטהרות, וכשהיא מטמאה את בועלה ועושה משכבות ומושבות הכל לטהרות, כמו שאמר ר' עקיבא במעט לעת שבנדה שמתמאה את בועלה לטהרות וכו', אבל לבעלה אין בה איסור. זהו טעם המתירים. והבל הוא בידם, שהרי אמרו וכו'..."

וכאן העלה הראב"ד שלוש ראיות, מהן מוכח כי דין הכתמים נוהג גם לבעלה בכל זמן, ולא רק לטהרות. וזהו תמציתן:

⁸² סי' מ"ח עמ' 115.

⁸³ סי' ע"ו.

⁸⁴ עמ' 40.

(א) "אמרו בברייתא⁸⁵, לא אמרו כתמים להקל על ד"ת אלא להחמיר על ד"ת, כלומר לעשות סייג לתורה, אלמא לענין איסור נדה נאמרו". (ורצונו לומר שהרי דיני נדה בתורה נאמרו לענין איסור אשה לבעלה, ולא לטהרות בלבד).

(ב) מבואר בסוגיא דנדה⁸⁶, דע"י כתמים יכולה האשה לבוא לידי חשש זיבה, וצריכה מן הספק להביא קרבן זבה רק שאינו נאכל. והוכיח הראב"ד בזה"ל: "ש"מ דלענין לאיסור נמי נאמרו, דאי לטומאה בלחוד קרבן מאי עבדתיה"⁸⁷.

(ג) הוכיח מלשון רשב"ג⁸⁸ גבי כתם, דאם אינה יכולה לתלות הרי "שאיין לך אשה שטהורה לבעלה, שאיין לך כל מטה ומטה שאיין עליה כמה טיפי דם מאכולת". וכתב לפ"ז: "מדקאמר שטהורה לבעלה, ש"מ דלענין איסור בעלה קאמרינן, דאי לטהרות לימא שאיין לך אשה שהיא טהורה".

וכבר כתבנו לעיל דהגם דהראב"ד לא פירש מי המתירים, כבר פירשוהו הרמב"ן בחידושי נדה⁸⁹, והר"ן בחידושי נדה⁹⁰, ובחידושי [ופסקי] הרשב"ץ לנדה⁹¹, שדברי הראב"ד האלו מכוונים לדחות מה שכתב חמיו הרב אב"ד.

וזה לשון הרמב"ן: "ושוב ראינו בכתמים שכתב הרב אב"ד ז"ל, עיינתי בכל מילי דרבוואתא, ולא אשכחתי בהון דינא דכתמים אי נהיגי האידנא או לא, ואע"ג דאשכחן דמטמא את בועלה בפרק קמא דנדה, דילמא לטהרות היא. וזה אינו נכון, וכבר השיב הרב חתנו ז"ל מדאמרינן בכתמים... "עכ"ל. (ומזכיר תוכן שתי הראיות ב' וג' הנ"ל).

והנה משנתגלה ספר האשכול, אכן נמצאו בו דברי הרב אב"ד הנ"ל, עליהם העידו הראשונים. ואף הרב אויערבך במבוא שלו⁹², הביא ענין זה כאחת ההוכחות לכך שכתב היד שנזדמן לידו הינו של ספר האשכול, וזה לשונו: "חדושי רשב"ץ נדה כ', כתמים אי נהיגי בזה"ז, מספק האב"ד, וחתנו הראב"ד משיגו, וכל לשון ראב"י בענין זה הובאה בחדושי ר"ן לנדה נ"ח, הכל תמצא דף 70".

ואולם הבה ונתבונן בדברי האשכול להם ציין הרב אויערבך, והם תכף בפתיחת הלכות נדה דיליה, וזה לשונו: "הגאון ר' יצחק ז"ל קיצר מאד בדיני נדה, ורוב הלכות בדיני וסתות לא הביא, לכן אסדר מאן דחזי לן עיקר בדינים אלו ע"פ סדר הגמרא. גם מדיני כתמים לא הביא הרב, ועיינת בכל מילי דרבוואתא ולא אשכחן בהון, ואפשר דס"ל דלא נהגו האידנא, ואע"ג דאשכחן דמטמא בועלה דלמא לטהרות דוקא, ובזמן דאיכא טהרות לבעלה נמי חששו, דומיא להא דמיגו... "עכ"ל האשכול. (חסרון סיום הלשון במקור).

ובנחל אשכול על אתר⁹³ כתב להשלים ולבאר דבריו: "צריך לומר, דאמרינן י"א ע"ב כל לבעלה לא בעי בדיקה, אבל בעסוקה בטהרות אמרינן מגו דבעיא בדיקה לטהרות בעיא נמי לבעלה. ובחדושי רמב"ן נדה כ' ור"ן נדה נ"ח מביאים שהראב"ד השיב על דברי חותנו בעל האשכול, מהא דאשה שבאה לפני ר"ע... ומהא

⁸⁵ נדה נ"ט ע"א.

⁸⁶ נ"ב ע"ב.

⁸⁷ ואמנם תוכן ראיה זו צריך ביאור רב, וכמו שהקשה על אתר בהגהות 'לנפש תדרשנו' (במהדורת הרב בוקוולד). אבל הביאור שכתב שם ליתא מתרי טעמי. חד, דאם זו כונת הראב"ד, עיקר שבעיקרים חסר מן הספר. ותו, דדברים מפורשים הם בהשגת הראב"ד הלכות איסור ב' פרק ט' ה"ו, דאף בשלושה חלוקים מביאה קרבן ואינו נאכל. ואם יזכנו השי"ת נעמוד בכל זה במקום אחר.

⁸⁸ נ"ח ע"ב.

⁸⁹ דף י"ט ע"ב סוף ד"ה לשמואל דאמר.

⁹⁰ דף נ"ח ע"ב ד"ה לדברי אין קץ.

⁹¹ עמ' כ"ז (מהדורת ירושלים תשכ"ז).

⁹² עמ' VII ד"ה חדושי רשב"ץ.

⁹³ אות ה'.

דאמר רשב"ג... ש"מ לבעלה נמי אסורה הרואה כתם. לדברי רבינו פה אין קושיא, דודאי בזמן דאיכא טהרות לבעלה נמי אסורה, ובימי ר"ע ורשב"ג וגם זמן רב אחריהם... עדיין עסקו בטהרות, עכ"ל.

אח"כ הוסיף הנחל אשכול לפלפל קצת בדיני כתמים, וסוף דבר⁹⁴ מסיק בזה"ל: "עכ"פ נראה מאשכול שהיה מסופק קצת אם כתמים נוהגים האידנא, אבל למעשה לא רצה להקל (כמשמע מרשב"ץ), שהרי מביא בספרו דיני כתמים"⁹⁵.

ואולם מתוך ההתבוננות כראוי בכל הענין עולות ומזדקרות כאן כמה תמיהות גדולות.

חדא, הן הראב"ד בבעלי הנפש הודיענו כי למתירים ישנה ראייה באמתחתם, והיא, שהכתמים מדרבנן וכן מעת לעת שבנדה דרבנן, וכשם שאין מעת לעת אלא לטהרות כך אין הכתמים אלא לטהרות, וכנ"ל. (וכמו כן ראה גם להמאירי בנדה⁹⁶, דכתב ג"כ כראיה ג' של הראב"ד הנ"ל, דכתמים לענין איסור בעלה נאמרו, "להוציא מדעת האומרים שלא נאמרו אלא לענין טהרות, ומפני שהם מדמים ואומרים מעת לעת דרבנן וכתמים דרבנן, מה מעת לעת דוקא לענין טהרות אף כתמים דוקא לענין טהרות". וראה עוד דאחר שהוכיח מהסוגיא שם שלא כדבריהם, סיים ואמר: "ולא הוצרכנו לכתוב דבר זה אלא מפני שמצאנוה לקצת מחברים, ודברים משובשים הם, ואין להעלותם על לב כלל, וכל המיקל בדבר זה הרי זה בועל נדה דרבנן, ופורץ גדר ישכנו נחש").

והנה מאחר וכבר הודיענו הרמב"ן ודעימיה שהראב"ד מתכוין בזה לחמיו הרב אב"ד, הרי שמן הראוי היה כי סגנון של ראייה או נימוק כאלו, הם וכיוצא בהם, יופיעו בספר האשכול לפנינו. אך לא היא, כי באשכול אין זכר לראיה בסגנון זה. (כנראה ש"עורך" האשכול לא ראה בגוף דברי הראב"ד, ומשום כך לא נתן בדעתו להשוות דברי האשכול עם מה שהביא הראב"ד משמו).

תו קשיא, הן גם הראב"ד בבעלי הנפש, וגם הרמב"ן והר"ן בחידושיהם, הביאו ראייה מלשון רשב"ג "אין לך אשה שטהורה לבעלה", דאלמא לענין איסור בעלה קאמרינן, ושזה לא כדעת בעל האשכול שהכתמים נאמרו רק לטהרות. והרמב"ן והר"ן אף העתיקו לשון ספר האשכול, עליו באו להקשות. אבל הנה זה באשכול שלפנינו, תכף במקום שמסתיימת העתקת הלשון ברמב"ן ובר"ן, מופיעה התוספת "ובזמן דאיכא טהרות לבעלה נמי חששו, דומיא להא דמיגו..." (וכפי שהשלים והסביר בנחל אשכול כנ"ל). וא"כ הרי שלפי זה כבר הרב אב"ד עצמו דחה את הקושיא משם על דבריו, וכמו שכתב גם הנחל אשכול במפורש: "לדברי רבינו פה אין קושיא, דודאי בזמן דאיכא טהרות לבעלה נמי אסורה, ובימי רשב"ג עדיין עסקו בטהרות, וכנ"ל. וא"כ אינו מובן מה נטפלו בזה הראב"ד והרמב"ן והר"ן להרב אב"ד, בשעה שבמו ידי יישב את הקושיא הנזכרת על דבריו. ואם לא נחתא להם בתירוץ מאיזה טעם, היה להם להשיב על דבריו בסגנון, ואין לומר דמה שאמרו אין לך אשה שטהורה לבעלה דוקא בזמן הטהרות אמרו (כמתבאר מדברי האשכול שלפנינו)... והיו מנמקים ומבארים לפי דרכם מדוע אין נראה להם לומר כן. אבל להקשות בסתם מהלשון הנזכר, בשעה שע"פ דברי בעל האשכול הדבר כבר מבואר ומיושב לפי שיטתו, הוא דבר בלתי מובן. ולומר כי ספר האשכול שהיה לפניו היה חסר, ואילו כתב יד מערציג (העלום והבלתי נודע מעולם) אשר הזדמן לידי הרב אויערבך היה יותר מתוקן ושלם, ועל פיו נתברר מה שלא ידעו הראשונים את האמת בדעת הרב אב"ד (כולל הראב"ד חתנו), הוא דבר רחוק מן השכל⁹⁷.

עוד ראינו בלשון הנחל אשכול הנ"ל: "ובחדושי רמב"ן נדה כ' ור"ן נדה נ"ח מביאים שהראב"ד השיב על דברי חותנו בעל האשכול, מהא דאשה שבאה לפני ר"ע... ומהא דאמר רשב"ג...". אבל באמת זולת ספר בעלי הנפש להראב"ד, ברמב"ן ובר"ן לא מופיע כלל תוכן הראיה מהאשה שבאה לפני ר"ע (היא ראייה א' הנ"ל מספר בעלי הנפש), כפי שיראה המעיין, (אמנם ברמב"ן לעיל שם מוזכר תוך דבריו המעשה עם ר"ע לגבי ענין אחר,

⁹⁴ סוף אות ז'.

⁹⁵ ראה באשכול סימנים מ"א - מ"ג.

⁹⁶ נ"ח ע"ב.

⁹⁷ ויש להעיר, כי התירוץ הנזכר על קושיית הראב"ד על בעל האשכול, מופיע גם בספר ערוך לנר (נדה נ"ח ע"ב, ד"ה שטהורה לבעלה). ויש לצרף זה עם מה שהובא לעיל, כי לא מעט חידושים שבאשכול הלז, נמצאים ג"כ בספרי האחרונים שלפנינו. (אלא שבמקרה זה לא בטוח כי דוקא הערוך לנר קדם בזה, לפי שנדפס לראשונה בשנת תרכ"ד, שהן ארבע שנים בלבד קודם הופעת האשכול, בשנת תרכ"ח, ואולי כבר היו הדברים ערוכים ומוכנים באשכול קודם שהופיע ספר ערוך לנר בעולם). ועכ"פ יעויין בזה עוד בהערה הבאה.

אך אין לזה שום קשר עם מחלוקת הרב אב"ד והראב"ד שהביא לקמיה מאוחר יותר), ועל כן איני יודע מהיכן הביא הנחל אשכול דבר זה. ואולי ראה בספר בעלי הנפש, אבל לא הזכיר שם כלום מספר זה, וגם תתחזק התמיהה דלעיל, דלא הבחין כי באשכול נעדרת ראיית הרב אב"ד הנזכרת בבעלי הנפש.

וביותר תגדל התמיהה, ממה שסיים הנחל אשכול הנ"ל באומרו: "עכ"פ נראה מאשכול שהיה מסופק קצת אם כתמים נוהגים האידנא, אבל למעשה לא רצה להקל (כמשמע מרשב"ץ), שהרי מביא בספרו דיני כתמים". ואכן צודק בזה הנחל אשכול, לפי מה שמוכח מגוף ספר האשכול הלז שהביא כל דיני כתמים, וא"כ מוכח דלמעשה סבירא ליה דכל דיני כתמים נוהגים האידנא דליכא טהרות גם לענין איסור לבעל. אבל זוהי תמיהה רבתי, כי דבר זה נוגד דברים מפורשים של הראב"ד בבעלי הנפש (ולא רק ברשב"ץ), כי בעל שיטה זו סבירא ליה במוחלט ד"כתמים לא נוהגים בזמן הזה", ושאף הביא ראייה לדבריו, "אבל לבעלה אין בה איסור" (וכמובא לעיל בלשון הראב"ד), ועד כדי כך שהוצרך הראב"ד להשיב על כך בחריפות לשון "והבל הוא בידם". וכמו כן אף המאירי דלעיל, כתב במוחלט שדעה זו סוברת שלא נאמרו דיני כתמים לענין איסור לבעלה, ואף הוא סיים בדברים חריפים עוד יותר, "דברים משובשים הם, ואין להעלותם על לב כלל, וכל המיקל בדבר זה הרי זה בועל נדה דרבנן, ופורץ גדר ישכנו נחש". והגם שהראב"ד לא נקב בשמו של חמיו, מ"מ הלא כבר לימדנו הרמב"ן ודעימיה כי עליו נתכוין הראב"ד בבעלי הנפש. אבל ע"פ המבואר באשכול שלפנינו, שכל זה רק להלכה כ"מסופק קצת, אבל למעשה לא רצה להקל שהרי מביא בספרו דיני כתמים", א"כ מה כל החרדה שהחרידו עליו הראב"ד והמאירי?!

ובאמת לכי תידוק שפיר בנוסח האשכול שלפנינו, ותשוה עם הקטע המועתק בדברי הרמב"ן (והר"ן) מתוך האשכול שהיה לפניו, הרי שתמצא לפנינו תוספת התיבות "ואפשר דס"ף דלא נהגו האידנא", מה שלא נזכר לא ברמב"ן ולא בר"ן. נראה שעורך האשכול, השתדל כבר מתחילה לשוות לדברי האשכול צביון של "מסופק קצת אם כתמים נוהגים האידנא", על מנת להמשיך ולטוות את דבריו בכיוון זה, ולהורות ש"למעשה לא רצה להקל, שהרי מביא בספרו דיני כתמים". (איברא, דממה שכתוב בהעתקת הרמב"ן והר"ן: "ואע"ג דאשכחן דמטמא את בועלה בפרק קמא דנדה, דילמא לטהרות היא". תיבת "דילמא" מורה קצת על איזה ספק בדבר. אך אין בזה כדי שביעה נגד המבואר בבעלי הנפש ובמאירי במוחלט, כי לשיטה זו "אין הכתמים נוהגים בזמן הזה", ו"לא נאמרו אלא לענין טהרות", ומסתמא כך היתה המסקנא המבוארת שם, רצוני לומר בספר האשכול המקורי⁹⁸).

גם יש לשים לב לדברים הנ"ל בשם הרב אויערבך במבוא, שכן בהביאו נידון זה כראיה שזהו ספר האשכול כתב בזה"ל: "חדושי רשב"ן נדה כ', כתמים אי נהיגי בזה"ז, מספק האב"ד, וחתנו הראב"ד משיגו, וכל לשון ראב"י בענין זה הובאה בחדושי ר"ן לנדה נ"ח, הכל תמצא דף 70, ע"כ. הרי שלדבריו הרשב"ן כתב כי הר"א

⁹⁸ ואולם יש להעיר מדברי הערוך לנר הנ"ל (הערה הקודמת) שכתב בזה"ל: "כתב הר"ן מכאן השיב הראב"ד ז"ל על הרב אב"ד ז"ל במה שכתב עיינתי וכו'. והנה הר"א אב"ד ז"ל אינו יחיד בשיטה זו, דכבר הביא הראב"ד בבעלי הנפש שער הכתמים שיטה זו בשם יש אומרים, ולא בספק אלא בחלוטין ולודאי אמרו שאין כתמים נוהגים בזה"ז, והשיב גם שם עליהם מסוגיא דהכא, עכ"ל. והנה הדבר ברור למתבונן כראוי, כי בעל הערוך לנר הבין שהר"ן אשר ציין לדברי הראב"ד, אין כוונתו לספר בעלי הנפש, אלא לאיזה מקור אחר ובלתי ידוע בכתבי הראב"ד, ועל כך הוסיף הערוך לנר דכבר הביא הראב"ד שיטה זו בבעלי הנפש שער הכתמים, והשיב גם שם עליהם מסוגיא דהכא. הרי שהבין שהראב"ד דן בענין זה בשני מקומות. ומכאן הבנה זו נולדו לו שתי הבנות נוספות: א', דהר"א אב"ד (המובא בראב"ד במקום הבלתי ידוע אליו ציין הר"ן) אינו יחיד בשיטה זו, שהרי בבעלי הנפש הובאה ג"כ שיטה זו בשם יש אומרים, וא"כ הרי שמצאנו לו לר"א אב"ד חברים. ב', דאמנם הר"א אב"ד הנזכר בר"ן, הינו רק מסופק בדבר (וכמשתמע קצת מהלשון המובא בר"ן "דילמא" לטהרות וכו'), אבל דעת היש אומרים שהביא הראב"ד בבעלי הנפש, הינה מוחלטת בודאי שאין דין כתמים בזה"ז. ע"כ ע"פ הערוך לנר. אבל האמת נראה לענ"ד באופן פשוט וברור, דאין שום ספק כי כל דברי הרמב"ן והר"ן והרשב"ן מכוונים למה שכתב הראב"ד בספר בעלי הנפש לפנינו, ולא לשום מקום אחר בלתי ידוע, וכפי שמורה סגנון דבריהם ולשונויותיהם, ממש ככל המובא בראב"ד בבעלי הנפש כאן. ובכל דבריהם חוזר ונשנה כי הראב"ד חולק בזה על דברי חמיו הר"א אב"ד, ולא זכרו כלל דיש עוד האומרים כן. ובכלל, קשה לומר שיצינו לאיזה מקור אחר בלתי נודע בדברי הראב"ד, ולא לספרו המיוחד והעיקרי לעניני נדה, הוי אומר ספר בעלי הנפש. ומה שנזכר בהעתקת הרמב"ן והר"ן מנוסחת ספר האשכול, "דילמא" לטהרות וכו', כך היה מופיע שם במרוצת הלשון, אבל מסתמא המסקנא המבוארת בגוף הספר לענין מעשה היא, דאין דין כתמים בזה"ז, וכמו שהציג שיטה זו הראב"ד בבעלי הנפש באופן מוחלט וודאי, וכן המאירי, עד שהוצרכו להשיב עליהם בלשונויות נחרצים. ואם כנים אנו במה שציידנו בהערה הקודמת, דדברי האשכול שלפנינו (בתירוץ קושיית הראשונים עליו דמינו וכו') לקוחים מן הערוך לנר שם, הרי שגם בזה יובן מהיכן נבע הרעיון כי בעל האשכול "מסופק" בדבר, ככתוב בנחל אשכול, וכפי שמוכח גם מגוף האשכול דיליה (בעיקר ממה שהביא דיני כתמים בארוכה וכו"ל), דבר שהוא הפך פשוטות הראב"ד והמאירי כי בעל האשכול סבירא ליה דאין כתמים בזה"ז, וכפי שמוכן בפשיטות רבה מתוך דברי הראשונים הנ"ל דהראב"ד נתכוין לחמיו בעל האשכול, לא זולת.

אב"ד מסופק בזה. אבל האמת שבלשון הרשב"ץ⁹⁹ לא מוזכר דבר כזה כלל, רק זה לשונו: "כתמים נהיגי האידנא, אע"ג דלית לן טהרות, וכן דעת הראב"ד, דלא כהרב אבב"ד חמיו", ע"כ, ותו לא. א"כ מנין הביא הרב אויערבך משם הרשב"ץ כי האב"ד הינו מסופק בזה. אבל כאמור מאחר ועורך האשכול החליט להתוות את הקו שבעל האשכול מסופק קצת בענין זה, וככל הנ"ל, הרי שכבר במבוא הניח הבסיס לכיוון זה, ע"מ שיתאים עם מה שיכתוב בגוף הספר, והעיד ללא אמת בשם הרשב"ץ כי האשכול מסופק בזה, מה דאינו.

לסיכום: עורך האשכול המאוחר, ניסה (כדרכו) להתאים את הספר ע"פ מה שמצא בראשונים משמו, אלא שבמקרה זה הסתבך לא מעט, וגם לא הצליח לטשטש עקבותיו כראוי, ואחר ההתבוננות ניתן ביד הלומד לעלות על עקבותיו.

★ ★ ★

פרק ד'

הערות נוספות בדברי האשכול

עתה נעמוד בקצרה על מספר הערות נוספות המתעוררות אגב העיון באשכול.

בתחילת ס' ל"ג¹⁰⁰, הובאו באשכול דברי רב אחא משבחה, וע"פ דבריו כתב האשכול¹⁰¹ בזה"ל: "ותו למדנו מדברי ר' אחא, דאף דקיי"ל וסתות דרבנן, ואי לא בדקה טהורה, מ"מ לכתחלה בעיא בדיקה, והכי נמי מסיימי בגמרא, ר' יהושע אומר תבדק וחכמים אומרים תבדק..."

ובפשטות מבואר למעיין, כי בעל האשכול מסכים הולך עם ר' אחא משבחה בדין זה, שבדיקת יום הוסת אינה מעכבת, ואם עבר יום וסתה ולא בדקה טהורה, וכמו שכתב בשתיקה כהודאה "תו למדנו מדברי ר' אחא" וכו', ולא העיר בזה ולא מידי.

ואולם הנה באותו עמוד עצמו, קצת להלן שם, הביא האשכול דעת הרי"ף, דהא דאמר ר' יהושע תבדק, דוקא בשעת הוסת תבדק, אבל עבר שעת הוסת ולא הרגישה, לית לן למיחש לראיה, ואפילו בדיקה אינה צריכה. והשיב על כך בעל האשכול: "ובעניות דעתין לא נהיר, ולא מסתייע ליה מידי מרבה בר בר חנה... וכן אסורה לשמש אחר הוסת עד שתבדוק", ע"כ. זאת אומרת שבדיקת יום הוסת הינה לעיכובא לדעתו. וא"כ הרי שדבריו תרתי דסתרי כמעט תוך כדי דיבור, דבתחילה הביא דין זה עצמו בהסכמה בשם רב אחא משבחה, ואח"כ הביאו בשם הרי"ף וכתב לדחותו, וצ"ע. (זאת מלבד שכל ההקשר שם בין הקושיות והתירוצים והשקלא וטריא, אין לו שום הבנה כלל, עכ"פ לפי קיצור דעתי).

בסי' ל"ז¹⁰² הביא האשכול לשון הרי"ף¹⁰³ (וכתב הגאון ר' יצחק וכו'), ולקראת סיום לשונו כתוב בזה"ל: "אמר רב יהודה אמר שמואל, התקין רבי בסוודית, ראתה יום א' תשב ששה והוא, שנים תשב ששה והן, שלשה תשב ז' נקיים. אמר ר' זירא, בנות ישראל על עצמן אפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה ז' נקיים. ואע"ג דבהאי תקנתא דרבי ליכא למיחש לאיסור, עבדי רבנן הרחקה יתירה, ונהיגו בנות ישראל כר' זירא", עכ"ל הרי"ף.

⁹⁹ צויין לעיל: חידושי [ופסקין] הרשב"ץ לנדה (עמ' כ"ז במהדר' ירושלים תשכ"ז).

¹⁰⁰ עמ' 78.

¹⁰¹ עמ' 79.

¹⁰² עמ' 89.

¹⁰³ הלכות נדה שבמסכת שבועות פרק ב' דף ג' ע"ב.

הרי לנו מפורש בדברי הרי"ף שבאשכול, שע"י התקנה הראשונה של רבי, ליכא למיחש לאיסור (לפנינו ברי"ף כתוב "ליכא למיחש בה למילתא דאיסורא כלל"), ותקנה דר' זירא לישב ז' נקיים אינה אלא הרחקה יתירה.

אבל הנה זה בנחל אשכול על אתר¹⁰⁴ כתב בזה"ל: "טעם החומרא, לפעמים ראתה ב' ימים, והאחרונה בין השמשות שנמשך לליל ג', והוי זבה, והיא סבורה ביום ראתה, והוי שומרת יום, ואפילו לחומרא דר' זירא לא תשב אלא ששה, להכי השוו חכמים מדותיהם, שלעולם תשב ז' נקיים אפילו על טפת דם כחרדל. ועוד, שלפעמים מביא טפת דם כחרדל לז' נקיים, כגון אם ראתה טפת דם ליום ז' לספירת נקיים, סותרת הכל וצריכה ז' נקיים מחדש", עכ"ל.

ואולם הדברים קשים להולמם מכמה פנים. ראשית, הן בפירוש כתב לנו האשכול בשם הרי"ף, כי ע"י תקנה דרבי תו ליכא למיחש לאיסור (כלל), וכל תקנת ז' נקיים אינה אלא הרחקה יתירה, וא"כ היאך זה יכתוב הנחל אשכול על דבריו, דטעם חומרת ר' זירא משום דעדיין ישנן לשני החששות הנזכרים (אשר קיימים גם אחר תקנה דרבי), ומחומרא דר' זירא ואילך אין לחוש גם לזה. אבל האמת שיש כאן עירוב דברים, לפי שדברי הנחל אשכול האלו לקוחים מהר"ן בהלכות נדה¹⁰⁵, אשר כתב להקשות על דברי הרי"ף הנ"ל בזה הלשון: "תמיה למה הנהיגו חכמים מילתא יתירה, כיון דתקנתא דרבי סגי, חומר בנות ישראל למה לי. יש שתמצו כדי שלא יטעו בדבר..." ומביא לשני הטעמים הנזכרים בנחל אשכול. ואין ספק שהר"ן אינו מפרש בזה להרי"ף עצמו, כי אם חולק עליו, שהרי הרי"ף כתב בפירוש שאחר תקנת רבי אין שום חשש איסור, ואילו הר"ן תמה דא"כ חומרא יתירה למה לי, ומפרש דאכן ישנן עוד שני חששות שלא נפתרו ע"י תקנת רבי, כי אם ע"י חומרת ר' זירא (והרי"ף סבר כנראה דאין לחוש להם כלל, משום שרחוקים וכד'). וכן נראה בהדיא בבית יוסף¹⁰⁶ שהרי"ף והר"ן תרי מילי ניהו, וזה לשון הב"י: "וכתבו הרי"ף והרא"ש אע"ג דהא תקנתא דשדות (דרבי) ליכא למיחש בה לאיסורא כלל, עבדו רבנן הרחקה יתירה, ואנהיגו בנות ישראל למיעבד כרבי זירא וכו'. והר"ן כתב שהטעם שהחמירו כרבי זירא ולא סגי להו בתקנתא דרבי, יש אומרים כדי שלא יטעו בדבר..."

האמת, עצם הדבר שהנחל אשכול יכתוב הדברים הנ"ל בלשון משנה סתומה, מבלי לציין למקורם בר"ן או בב"י שהביאו, הוא מילתא דתמיה. והעיקר הוא שלא יכוננו דבריו (הלקוחים מהר"ן), על דברי האשכול בשם הרי"ף, אשר אינם עולים בקנה אחד.

אבל בזה לא תם הענין, כי הנה זה להלן הרחק משם¹⁰⁷, כותב האשכול עצמו שני טעמים לחומרא דר' זירא, דהיינו שני חששות אשר סרו ע"י חומרא זו, חשש אחד כמו הטעם השני בר"ן (ובנחל אשכול) הנ"ל, וחשש אחר חדש (עליו ציין בנחל אשכול¹⁰⁸): "וכ"כ רש"י מגילה כ"ח ע"ב", והוא אכן ברש"י שם ד"ה שהחמירו על עצמן). וזה לשון האשכול: "ובהא דאמר ר' זירא בנות ישראל החמירו על עצמן אפילו ראות טיפת דם כחרדל יושבות ז' נקיים וכו', ואמרו רבותינו טעם חומרא זו, שלפעמים מביא טיפה אחת לספירת ז' נקיים, שאם היתה זבה גמורה והתחילה למנות ז' נקיים, אפילו אם תראה בשביעי שלה טיפת דם כחרדל, הרי סותרת הכל וצריכה לישב ז' נקיים מחדש... אי נמי חששו שאפשר שראתה מעט מעט בשני ימים ולא ארגשה, ובשלישי תרגיש ותראה, וצריכה מן הדין לישב ז' נקיים..."

וא"כ הרי ששוב דברי האשכול סותרים עצמם מהכא להתם, שהרי לעיל כתב בשם הרי"ף (בשתיקה כהודאה ומבלי להעיר מאומה) שע"י תקנה דרבי אין שום חשש איסור, וחומרא דר' זירא הרחקה יתירה היא, ואילו כאן כותב בעצמו שאלמלא תקנה דר' זירא עדיין קיימים שני החששות הנ"ל וכו'.

דומני שאין הסבר לדברים מסוג זה, אם לא שספר האשכול הלז מיוסד הרבה על העתקות, פעם מהרי"ף ופעם מרש"י, והעורך לא שם לב לסתירות שבדברים, ק"ו במקום שהשכחה מצויה מפאת ריחוק המקומות...

¹⁰⁴ אות כ"ד.

¹⁰⁵ ד' ע"א.

¹⁰⁶ סוף סי' קפ"ג.

¹⁰⁷ כעבור עשרה דפים, עמ' 109 סי' מ"ו.

¹⁰⁸ אות א'.

ולסיום הערה: הנה זה לא מכבר התבשרנו בס"ד על הופעתו מחדש של ספר המכתם (עמ"ס ברכות, פסחים ור"ה) לחד מן קמאי רבי דוד ב"ר לוי זיע"א, במהדורה מוגהת ומפוארת, ע"י ההוצאה החשובה 'מכון אהבת שלום' ירושלים, ישאו ברכה מאת ה' ותשוא"ח.

והנה בעמ' ק"כ, לענין צירוף שלשה לזימון, כתב בעל המכתם: "ובספר האשכול מביא ירושלמי שאומר שנים שאכלו דגן ואחד ירק מצטרפין". אך בהערה שם כתב הרב המהדיר שליט"א: "כ"כ גם הכלבו שם בשם האשכול, ול"מ כן באשכול, ואדרבה בסוף הל' נט"י וסעודה (עמ' 48 במהד' אויערבך) כתב, ואמרי רבנן אף לאצטרופי לבי תלתא בעי' שיאכל כזית דגן".

ברם דעת לנבון נקל, שלפי האמת אין כאן קושיא מן האשכול הלז על המכתם, רק אדרבה פירכא מן המכתם על מציאותו של האשכול הלז כספרן של ראשונים. והדברים פשוטים.

★ ★ ★